

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО Й РОМАНА РОЗДОЛЬСЬКОГО

Якщо сприймати події 1989-1991 рр. у Центрально-Східній Європі як кінець ХХ ст. (в історичному, а не календарному сенсі), то сучасні дослідники післявоєнних десятиліть української історії мають справу із завершеною добою, що вимагає свого узагальнення. Це стосується рівною мірою й української історіографії. Розпад СРСР, зникнення Української РСР та постановня на її місці незалежної України різко змінили політичну кон'юнктуру, в якій розвивалася українська історична наука. Старий поділ між радянською й еміграційною історіографією поступово зникає, і в розвитку досліджень історії України у пострадянські роки як на Сході, так і на Заході, спостерігається щораз більше паралелей і подібностей. Зокрема, це засвідчує майже повне зникнення марксистського напрямку та вихід української немарксистської історіографії за вузькі рамки колишнього двоподілу на народницьку та державну школи.

У міру того, як стара доба відходить у минуле, історіографи одержують вигідну часову перспективу для неупередженої оцінки розвитку української історичної думки у ХХ ст. Під цим оглядом особливо цікавим і важливим джерелом є листування Івана Лисяка-Рудницького та Романа Роздольського — чільних представників й одних з останніх епігонів державницького і марксистського напрямів. Незважаючи на засадниче розходження світоглядних позицій обидвох істориків, що неодноразово проглядає у самому листуванні, та різницю поколінь (звідси надзвичайно шанобливе звертання І. Лисяка-Рудницького до свого старшого колеги), вони у своїх листах спокійно й неупереджено обговорили цілий ряд першочергових питань новітньої історії України.

Публікація цих листів повинна послужити активізації досліджень творчості названих істориків і передовсім — Р. Роздольського. Бо якщо твори І. Лисяка-Рудницького широко спопуляризовані і знайшли заслужене визнання в сучасній Україні¹, то ім'я Р. Роздольського досі залишається маловідомим. У радянські часи його праці, зі зрозумілих причин, замовчувалися. Прізвище його не згадувалось навіть там, де потрібно було би згадати. Наприклад, 1974 р. у Києві вийшов друком збірник документів „Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772-1849)”, де доволі часто цитуються матеріали з двотомника Р. Роздольського „Stosunki poddańcze w dawnej Galicji”, але жодного

¹ Статті І. Лисяка-Рудницького почали передруковуватися в Україні з 1989 р., а в 1994 р. вийшов двотомний збірник його праць (*Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. / Упорядник Я. Грицак. Київ: Основи, 1994*). Бібліографію передруків його статей в Україні див.: Там само. Т. 2. С. 564-565. Біографію І. Лисяка-Рудницького див. у передмові Омеляна Пріцака до згаданого двотомника (*Пріцак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і „комунікатор” // Там само. Т. 1. С. XIII-XX*) та у статті: *Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. 1994. № 11. С. 73-96.*

разу не згадується прізвище автора, ніби книжка сама себе написала. Звісно, про Р. Роздольського не було статей ні в „Українській Радянській Енциклопедії”, ні в „Радянській Енциклопедії Історії України”. Коли ж його ім’я все таки згадували, то з обов’язковими у такому разі риторичними фігурами². Як не парадоксально, але цей видатний український марксистський мислитель був набагато відоміший на „капіталістичному” Заході, ніж у СРСР.

Уперше в Україні про Р. Роздольського відкрито заговорили аж наприкінці 1980-х років в умовах „перебудови”. Його творчість добре вписувалася у тогочасні дискусії про необхідність очищення марксизму від „радянських” нашарувань та перегляду досвіду революції 1917 р.³ У специфічно українському контексті про творчість Р. Роздольського писали як про ще один приклад визначного внеску українця у світову науку⁴. На жаль, ні один із цих контекстів не послужив поштовхом до перевидання в Україні його наукових праць або до появи друком його біографії. Головні дослідження творчості вченого велися за межами України: польський історик Януш Радзійовський, автор монографії про КПЗУ, взявся написати біографію Р. Роздольського, а голландський науковець Вільберт ван Мірт — укласти бібліографію його творів.

Оскільки ім’я Р. Роздольського майже невідоме сучасному українському читачеві, вважаємо за доцільне подати тут нарис його біографії. Народився він у Львові 18 липня 1897 р. у родині відомого етнографа, члена Наукового товариства імені Шевченка Осипа Роздольського. Навчався в українській гімназії у Львові, де належав до таємного соціалістичного гуртка, так званої „драгоманівки”. Із цього гуртка виросла потім організація „Інтернаціональна Революційна Соціал-Демократична Молодь” (1918 р.), яка у свою чергу виховала велику кількість засновників і провідних діячів Комуністичної партії Західної України⁵.

Від жовтня 1918 р. до липня 1919 р., Р. Роздольський був рядовим в Українській Галицькій Армії. Пізніше емігрував до Праги, де студіював право в університеті і поряд з цим брав активну участь у закордонній діяльності Комуністичної партії Східної Галичини (з 1923 р. — КПЗУ). Він також часто бував у Львові — агітував серед молоді Української соціал-демократичної партії (УСДП), щоб вона перейшла на комуністичну платформу. Агітація виявилася ефективною: у її результаті польська влада розв’язала УСДП як

² Так, в одній зі статей Р. Роздольський названий „польським істориком”. Див.: Злупко С.М. Соціально-економічні проблеми визвольного руху на західноукраїнських землях (1848 р.) // Український історичний журнал. 1968. № 3. С. 27.

³ Химка І.-П. Про маловідому постать, визначного українського історика Романа Роздольського. (Текст доповіді, виголошеної 26 червня 1989 р. у Центральному державному історичному архіві у Львові на запрошення Львівської асоціації молодих істориків; зберігається в архіві Інституту історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка).

⁴ Сікора В. Спокута наукових гріхів // Жовтень. 1989. № 5. С. 87-88.

⁵ Про це докладніше можна прочитати у короткому спогаді Р. Роздольського „До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині (Підчасвоєнні „Драгоманівки” 1916-1918 рр.)”, опублікованому вперше анонімно у газеті „Вперед” (Мюнхен), 1951. Ч. 3-4, а вдруге у журналі „Діалог” (Торонто), 1984. Ч. 10.

комуністичну організацію. У 1924 р. Р. Роздольського обрано до ЦК КПЗУ.

Уже від 1917 р. Р. Роздольський займався редакційною й публіцистичною діяльністю. Ще в гімназії він редагував часопис „Вісник драгоманівських організацій”, потім — „Кличі”. У 1922 р. опублікував під псевдонімами „Прокопович” і „Тенет” чотири статті в комуністичному органі „Наш стяг”, що виходив у Відні⁶. Навіть у цих ранніх його виступах уже була помітна велика любов до українського народу і така палка більшовицька революційність. Цими двома характерними рисами були пройняті всі його твори і пізніше.

У 1924 р. Р. Роздольський переїхав до Відня на вищі студії. Серед його професорів у австрійській столиці були відомі марксиста Макс Адлер і Карл Грінберг. Докторську дисертацію він писав під керівництвом професора Ганса Кельсена, світової слави теоретика права. Тема цієї дисертації, яку він захистив у 1929 р., дуже промовиста: „Проблема неісторичних народів у К. Маркса і Ф. Енгельса”. Українськомовну статтю на споріднену тему під назвою „Фрідріх Енгельс про Україну” Р. Роздольський помістив у харківському журналі „Червоний шлях” у 1927 р.⁷ Від 1926 р. Р. Роздольський також співпрацював з Інститутом Маркса та Енгельса у Москві, очолюваним тоді Давидом Рязановим. На переломі 1928 — 1929 рр. у Відні перебував Микола Хвильовий. Український комуніст і патріот часто зустрічався з Р. Роздольським і розповідав йому про розвиток подій у радянській Україні.

У 1928 р. стався розкол КПЗУ. Фракція під проводом Осипа Васильківа не могла погодитися зі сталінською національною політикою в Україні. Як наслідок, фракцію васильківців було виключено з Комінтерну. З 1929 р. Р. Роздольський уже формально не належав до партії — не тому, що ідейно відійшов від комунізму, але тому, що не хотів підпорядковуватися партійній дисципліні. Товариші по партії вимагали від нього, щоб він покинув Австрію і переселився на постійно до Львова, де міг би брати участь у щоденній партійній роботі. Але Р. Роздольський, якого вже тоді дуже приваблювала наука, не погодився, через що його виключено з КПЗУ. Незважаючи на це, його статті ще появлялися у партійній пресі, і під час частих перебувань у Львові він зустрічався з давніми товаришами, які його шанували як ученого й авторитетного марксиста. У 1928-1929 рр. фракція васильківців хотіла, щоб Р. Роздольський обстоював їхні позиції. Після довгих роздумувань він так і зробив у серії статей, які вийшли у світ, підписані ініціалами „В. С.”, у львівському журналі „Культура” 1930 р.⁸ У цих статтях учений обговорював

⁶ Прокопович Р. Найблищі завдання Комуністичної Спілки Молоді Галичини // Наш стяг. 1922. Ч. 3. Березень. С. 25-32; Тенет А. Галицький вулкан // Там само. 1922. Ч. 4. Грудень; Прокопович Т. В. Шахрай contra Ленін (Критика укапістичної критики) // Там само. С. 13-17; Його ж. Галицький виборчий конфлікт і наше становище // Там само. С. 23-29.

⁷ Прокопович Т. Фрідріх Енгельс про Україну // Червоний шлях. 1927. Ч. 7-8. С. 161-186.

⁸ В. С. До історії воленародівської республіки (У відповідь К. Вальницькому) // Культура. 1930. Ч. 1. Січень. С. 8-12; Його ж. Українське національне питання в кривому зеркалі В. Затонського // Там само. С. 25-29; Його ж. Ще раз у відповідь К. Вальницькому // Там само. 1930. Ч. 2-4. Квітень. С. 30-31; Його ж. Ще раз у відповідь (Докінчення) // Там само. 1930. Ч. 5. Травень. С. 27-30.

не тільки внутрішні проблеми КПЗУ, але й те, що діялося тоді в Харкові.

У Відні на початку 1930-х років Р. Роздольський працював з документами австрійських архівів, шукаючи матеріали з історії робітничого й соціалістичного руху, а також з соціальної історії Галичини. У цей час він оженився з молодою австрійською комуністкою Емілією. Він також брав участь у діяльності австрійської лівиці. У лютому 1934 р. дійшло до повстання віденського пролетаріату проти австрійського клерикального фашиста Енгельберта Дольфуса. Після придушення повстання, коли Е. Дольфус розправився з лівицею, Р. Роздольський був змушений покинути Австрію. Він повернувся до Львова.

У Львові Р. Роздольський перебував п'ять років, з 1934 до 1939 р. З труднощами, бо українець, він влаштувався асистентом на кафедру економічної історії Львівського університету. Очолював кафедру і сприяв влаштуванню на ній Р. Роздольського визначний польський дослідник Францішек Буяк. У ці роки молодий український науковець присвячував себе головно науці. Але не цілковито, бо він також співпрацював зі Стефаном Рудиком як редактор часопису „Життя і слово”. „Життя і слово” засуджувало націоналізм, який тоді опанував молодшу галицьку інтелігенцію, а також сталінізм, яким був пройнятий у той час комуністичний рух. Шукаючи союзників, С. Рудик і Р. Роздольський вирішили співпрацювати з польською троцькістською опозицією. Тоді ж Р. Роздольський познайомився з Ісааком Дойтчером, пізніше автором тритомної біографії Троцького. І. Дойтчер і Р. Роздольський підтримували контакт і після війни на еміграції.

Головним заняттям Р. Роздольського у тих роках була історична наука. Крім менших робіт з історії робітничого руху Центральної Європи і соціальної історії Галичини, він написав дві солідні монографії про аграрні відносини в Галичині періоду 1772-1848 рр. Першою була „Wspólnota gminna w byłej Galicji i jej zanik” (Львів, 1936; німецький переклад вийшов друком у 1954 р.). У цій роботі на підставі документації йосифінської й францісканської метрик Р. Роздольський доводив, що на Поділлі ще на початку XIX ст. існувала колективна земельна власність, подібна до російської общини, включно з переділом землі після означеного терміну. Друга монографія — це шедевр соціальної історії Галичини „Stosunki poddańcze w dawnej Galicji”. Перший том містив дослідження, у якому висвітлювалися панщинні відносини в Галичині кінця ХУІІІ — на початку ХІХ ст. Мабуть, немає іншого твору в історичній літературі народів Центрально-Східної Європи, де б так пластично і комплексно аналізувалися аграрні відносини за феодалізму і де б витончений, найвищого рівня науковий аналіз поєднувався з гнівом шевченківського типу проти панівної верстви, тобто шляхти. Другий том містив збірку документів польською, німецькою, латинською і французькою мовами. Праця уже була в друкарні, коли у вересні 1939 р. до Львова прибула Червона армія. Унаслідок цих подій друк припинився, і готовий друкований наклад було знищено. Збереглися тільки один примірник другого тому й окремі фрагменти з рукопису першого тому. Уже по війні, на еміграції, Р. Роздольському вдалося відновити свій твір, який побачив світ у Варшаві 1962 р. (німецький переклад вийшов 1992 р.).

Знаючи, яка доля очікує його в руках сталінського НКВС, Р. Роздольський тоді ж, у вересні 1939 р. переїхав до Кракова, тобто до німецької зони окупації. Тут разом з дружиною він відкрив майстерню, що виготовляла щітки. Майстерня також слугувала контактним пунктом для підпільного соціалістичного гуртка, яким керував Адам Лютман, колишній член КПЗУ. Крім того, майстерня допомагала втікачам з краківського єврейського гетто. У вересні 1942 р. Роздольських і А. Лютмана заарештувало гестапо. Допити тривали місяць, після чого А. Лютмана було страчено, вагітну Емілію Роздольську випущено, а Романа Роздольського запроторено до Освенціму. Решту війни Р. Роздольський пережив у німецьких концтаборах (Освенцімі, Равенсбрюку, Оранієнбурзі).

По війні, після короткого перебування в Австрії, Р. Роздольський емігрував у 1947 р. до США. Він оселився у місті Детройті і поринув у науку. До цього періоду життя вченого належать твори, які здобули для нього реноме майже в усьому світі. На жаль, постійної праці він не мав. Короткий час викладав історію в університеті Вейн Стейт у Детройті. Але ці роки для нього були несприятливими — в Америці панував тоді маккартизм. Р. Роздольського викликали на розмову у державні органи, і він змушений був покинути свою працю. З того часу він жив головним чином із заробітків своєї дружини, яка влаштувалася дослідницею при профспілці. До її зарплати вчений час від часу міг дещо додати, коли згодом почав отримувати з американських і австрійських установ субсидії для наукової діяльності.

Першою працею, за яку Р. Роздольський узявся на еміграції, була фундаментальна переробка його докторської дисертації про Фрідріха Енгельса і так звані неісторичні народи Австро-Угорщини під час революції 1848-1849 рр. Йшлося про те, що під час цієї революції Ф. Енгельс вважав слов'янські народи Габсбурзької монархії, за винятком поляків, контрреволюційними від самої своєї природи, позбавленими історичного минулого і майбутнього та приреченими на загибель. Р. Роздольський майстерно вияснив причини таких тверджень з боку Ф. Енгельса, аналізуючи їх у контексті складних і суперечливих класових конфліктів, що виявилися під час революції. Деякі неомарксиста на Заході вважають цей твір Р. Роздольського одним із найкращих марксистських трактувань національного питання. Дослідник закінчив роботу над своєю монографією навесні 1948 р., але з різних причин не міг її видати аж до 1964 р.⁹ (друге німецьке видання вийшло у 1979 р., іспанський переклад — у 1980 р., англійський переклад — у 1986 р.).

Закінчивши цю працю, Р. Роздольський не був певен, що робити далі. Віденські й львівські архіви були на той час недоступні для нього, тому він уже не міг поглиблено вивчати соціальну історію Галичини. Але сталося так, що йому потрапив до рук майже незнаний тоді твір Карла Маркса „Gründrisse” („Економічні рукописи 1857-1861 років” — „Первісний варіант „Капіталу”” у 46 томі українського видання „Творів” К. Маркса і Ф. Енгельса). Р. Роздольський скрупульозно проаналізував і порівняв цей перший варіант

⁹ *Rozdolskyj R. Zur nationalen Frage. Friedrich Engels und das Problem der “geschichtlosen” Völker. Hannover, 1964. (Archiv für Sozialgeschichte. Bd. IV).*

із викінченим „Капіталом” та іншими економічними творами К. Маркса. Для свого аналізу він склав тематичний покажчик-картотеку до творів К. Маркса із п'ятнадцяти тисяч карток. І як наслідок написав величезний том про економічну теорію К. Маркса, у якому марксістська теорія була висвітлена по-новому і набагато глибше, ніж у минулому. Р. Роздольський закінчив цю працю у 1955 р., але книжка появилася друком набагато пізніше — у 1968 р. у Франкфурті-на-Майні по смерті автора під заголовком „Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen ‘Kapital’ (Der Rohentwurf des ‘Kapital’ 1857-1858)” (До історії виникнення марксістського „Капіталу”. Начерк „Капіталу” 1857-1858). Якраз тоді, у 1968 р., студентська молодь Західної Європи, Америки і Японії почала цікавитися соціалістичною теорією та марксизмом зокрема. Книжка Р. Роздольського була для цих молодих людей справжнім відкриттям. Її обговорювали у марксістських гуртках майже в цілому світі та перекладали на різні європейські мови і японську. З того часу прізвище Р. Роздольського стало добре відоме всім солідним дослідникам марксістської економічної думки.

Від середини 1950-х рр., коли Р. Роздольський знову мав змогу працювати у віденських архівах, він повернувся до своєї улюбленої тематики — історії аграрних відносин у Центрально-Східній Європі і, зокрема, в Галичині. Першим плодом цього повернення до австрійських джерел була монографія про аграрну реформу цесаря Йосифа II. Вона видана німецькою мовою у Варшаві 1961 р.¹⁰ і з того часу посідає почесне місце в історіографії про австрійський освічений абсолютизм і економічну історію Австрійської монархії. На підставі віденських архівів Р. Роздольський також написав монографію про селянських депутатів до австрійського парламенту 1848-1849 рр. Книжка видана німецькою мовою у Відні посмертно, у 1976 р. У ній багато уваги приділено депутатам з Галичини. Крім монографій, Р. Роздольський написав тоді низку статей з історії аграрних відносин, які публікувалися у 1950-х і 1960-х рр. у журналах „Journal of Economic History”, „Journal of Central European Affairs”, „Kwartalnik Historyczny” і „Przegląd Historyczny”.

Останні роки життя Р. Роздольський присвятив переробці своєї великої праці про марксістську економічну теорію, а також серії робіт з історії соціалістичного руху в 1914-1919 рр. До цієї серії належать статті про сербських соціал-демократів і стокгольмську конференцію 1917 р., про „Союз визволення України”, про революційну ситуацію в Австрії 1918 р., про політику Леніна і більшовиків стосовно Першої світової війни¹¹. Всі ці статті

¹⁰ *Rozdolski R.* Die große Steuer- und Agrarreform Jozefs II. Ein Kapitel zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.

¹¹ *Rozdolsky R.* Die serbische Sozialdemokratie und die Stockholmer Konferenz von 1917 // Archiv für Sozialgeschichte. 1966-1967. Vol. 6-7. S. 583-597; *Роздольський Р.* До історії „Союзу Визволення України” // Український Самостійник. 1969. Ч. 1. С. 31-40; Ч. 2. С. 29-35; Ч. 3. С. 38-42; Ч. 5. С. 26-30; Ч. 6. С. 32-38; *Rozdolsky R.* Studien über revolutionäre Taktik. Die revolutionäre Situation in Österreich im Jahre 1918 und die Politik der Sozialdemokraten. Der österreichische Januarstreik // Critique Communiste. 1976. № 8-9. P. 179-218; *Ejusd.* Imperialist War and the Question of Peace — the Peace Politics of the Bolshcheviks Before the November 1917 Revolution // Revolutionary Communist. 1978. № 8. July. P. 35-43; 1979. № 9. June. P. 44-56.

були солідно документовані і написані з виразно революційних, марксистсько-ленінських позицій. Крім цих робіт, Р. Роздольський під кінець свого життя написав дві цікаві статті німецькою мовою¹², у яких розмірковував над тим, чи не була помилковою Жовтнева революція, з огляду на пізнішу еволюцію Радянського Союзу.

Помер Роман Роздольський у м. Детройті 20 жовтня 1967 р. Його архів передано до Інституту соціальної історії в Амстердамі.

Листування Р. Роздольського та І. Лисяка-Рудницького збереглося в архіві останнього. Воно розпочалося у серпні 1966 р. і тривало трохи більше року, обірвавшись зі смертю Р. Роздольського, — останнього листа він написав 5 жовтня 1967 р., за 15 днів до своєї кончини. І. Лисяк-Рудницький мав намір уже в наступному році підготувати листи Р. Роздольського до друку в „Українському історичному”, вважаючи їх „направду дуже цікавими”¹³. Однак цей намір залишився незреалізованим. Подаємо листування обидвох істориків згідно з оригіналом (листи Р. Роздольського є першим, а І. Лисяка-Рудницького — другим примірником машинописного оригіналу). Всі листи обидвох авторів, за винятком одного (лист № 13 написаний від руки), видрукувані на машинці, причому Р. Роздольський користувався друкарською машинкою з латинськими літерами. Висловлюємо подяку вдові Івана Лисяка-Рудницького Олександрі Черненко та його синові Петрові Рудницькому за удоступнення особистих архівів історика, а Центрові дослідження історії України імені Петра Яцика — за фінансове уможливлення цієї праці.

ДОДАТКИ

1

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

15 серпня 1966[р.]

В[исоко]Поважаний Пан
Д[окто]р Роман Роздольський,
Детройт, Міч[іган]

Високоповажаний Пане Докторе,

Дозволяю собі переслати Вам текст мого реферату, що його я підготував у зв'язку з науковою конференцією, що мин[улого] квітня відбулася в Індіанському університеті та що була присвячена історії національного питання

¹² *Rozdolsky R. Über die Rolle des Zufalls und der „Großen Männer” in der Geschichte // Kritik. 1977. № 14. S. 67-96; Ejusd. Zur Analyse der russischen Revolution // Sozialismus Debatte / Hrg. von Ulf Wolter. Berlin, 1978. S. 203-236.*

¹³ Із листа до Любомира Винара, від 6 грудня 1968 р.; лист зберігається в архіві І. Лисяка-Рудницького (The University of Alberta Archives. Accession no. 84-155. Dr. Ivan Rudnytsky Personal Papers, 1940-1984. Box 36, file 790).

в кол[ишній] Австро-Угорщині¹. Я в деяких місцях мого реферату цитував Ваші праці, що з ними я знайомий і що їх високо ціню. Про те, що Ви живете в Америці, я знав віддавна, а недавно випадково довідався про Вашу адресу, хоч я не є певен, чи її мені подано правильно.

Мені 47 років і я працюю як професор на історичному відділі коледжу ЛяСалль у Філадельфії². Читаю лекції з історії Росії й новітньої європейської історії. Якщо йдеться про мої власні наукові зацікавлення, то вони лежать головно в області української історії 19 стол[іття], із спрямуванням на історію громадської думки. Не знаю, чи Вам доводилося бачити „Драгоманівський збірник” (англ[ійською] мовою), що його я свого часу зредагував у серії „Анналів” УВАН³.

Працю, яку Вам оцим пересилаю, хотів би я з часом поширити до розмірів книги⁴. Я був би Вам вдячний, коли б Ви мені схотіли дати ласкаво Ваші критичні зауваги.

З висловами правдивої пошани,

Іван Л.-Рудницький

2

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

18. VIII. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,

spasybi za peresyłku meni Waszoi pracy! Ja jiji z ochotoju przeczytaju, chocia moji znannia ukraïnskoï i storycznoï literatury dowoli obmezeni, tomu ja ledwy mohtymu Wam szczoś istotnoho porady ty.

Początkowe moje wrażennia (ja przeczytałem perszych 17 storinok) korysne; meni podobajet'sia spokojnyj i riczewyj ton pracy. Ale, jak usi pracy emigracyjnych ukraïnskych (a takoz polskych, czešskich etc.) i storykiw, takoz cia pracia maje czysto kompilacyjno-informatywnyj charakter, tobtu opyrajat'sia wykluczno na drukowanu literaturu predmetu. Zwyczajno, dla amerykanskoi uniwersytetckoi publyky, dla jakoi Ukrajina ce terra incognita⁵, cioho wystane; ale dla sprawznoï i storycznoï nauky w nijakomu razi. Tut nemynucze siahnuty do źereł, jakych własne dla 19oho stolittia tak bahato! Zwyczajno, my wsi możemo poklykatysia na suczasne ukraïnške lycholittia, na te, szczo nam nedostupni miscewi ukraïnški archiwy etc. (prym[irom] archiw buwszoi guberniji i buwszoho namisnyctwa, precinnyj archiw Hołownoi Ruškoï Rady u Lwowi itd.). Ale ce tilky czastynne opravdannia, bo usim nam dostupni widenški uriadowi archiwy, w jakych znachodyt'sia stily skarbiw własne dla i storiji hałyckoi Ukrajiny! Poklyczusia tilky na cinnyj archiw widenškoho i kromeryžskoho sojmu 1848/49, na akty t[ak] zw[anych] „Informationsbüro” z 1870ych-1880ych rr., na „Politisches Archi v” ministerstwa zahranycznich spraw z joho materialamy pro „Sojuz Wyzwołennia Ukrajiny”, pro berestejskij myr etc. etc.⁶ Z archiwiv tych možna pryhorszczamy czerpaty, i tomu ja Wam w perszu czerhu porady wby, operty Waszu pracę — poskilky ce tilky možlywe — własne na widenških archiwnych materialach! (Ale proszu meni daruwaty, szczo ja tak bezceremonno pro ce pyszu, chocia ne znaju Waszych osobystych

obstawyn! W danomu wypadku ja sudžu po sobi sarnim, bo ce własne metoda pracy, jaku ja zawszdy stosuju).

W związku z tym dozwolaju sobi pisłaty Wam moju nimecku práciu pro „neistoryczni narody”⁷, w jakij znajdete (storinky 121-143) okremyj rozdił pro ukrajínsku sprawu w 1848/49 rr., jakyj Was może zainteresuje. (Tilku proszu Was, peresłaty meni ciu knyżku nazad, bo ce mij jedynuj egzemplar). Z druhoho boku ja hotow wysłaty Wam rukopys mojejji obszyrnoji nimeckoji práci pro muzyčnych posliw sojmu 1848/49 rr.⁸, poskilky cia pracia Wam prydalasiab. „Czym chata bahata, tym rada”.

Z hlybokoju poszanoju

Р. Роздольський

R. Rosdolsky
13160 Santa Rosa
Detroit 38, Mich[igan]

3

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філядельфія, 26 серпня 1966[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Щиро дякую Вам за Вашого ласкавого листа та за надіслання Ваших праць, що з ними я ознайомився з великим інтересом. Я був би вдячний, коли б Ви дозволили мені затримати трохи довше книгу про Енгельса. Діло в тому, що я хотів би зробити собі „ксероксову” відбитку того розділу, що стосується Галичини, але тепер кінець літніх вакацій, — для учителя фінансово найтяжча пора року, — і мені доводиться обмежувати поточні видатки. Я повернув би Вам книжку до кінця вересня. Ви не згадуєте, чи Ви бажаєте, щоб я Вам теж повернув відбитки двох менших статей, чи це Ваш дарунок для мене. У всякому разі, дякую Вам за Вашу ласкаву уважливість. Ще одне: відбитка статті про „Револьюційну притчу про рівність людей” не подає бібліографічних даних, з якого журналу це передруковано⁹. Чи міг би я просити Вас про стосовну інформацію? Може колись доведеться мені послатися на цю статтю.

Я Вам вдячний за Вашу ласкаву пропозицію прислати мені для прочитання манускрипт Вашої нової праці про селянських депутатів 1848-49 року. Тема надзвичайно цікава й я напевно буду дуже радий ознайомитися з цією монографією. — Маю нову радянську книжку, Е.М. Косачевская, „Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г.” (Изд. Львовского университета, 1965); авторка посилається на Вашу статтю в „Квартальнику гісторичному”, яка містить документи про селянське питання під час революції 1848 року¹¹. Здогадуюся, що це матеріал, — або частина матеріалу, — на підставі якого Ви написали Вашу монографію, що про неї згадуєте. — Якщо Ваша ласка, я просив би про наступне: я був би вдячний, коли б Ви прислали мені насамперед Вашу опубліковану статтю; якщо не маєте відбиток, я просив би про цей номер „Квартальніка”, а я собі відбитку зроблю сам і журнал Вам

поверну. — Щодо манускрипту Вашої монографії, то з цим я попросив би дещо почекати. Діло в тому, що на найближчі два-три місяці маю інші поточні роботи, що з ними мушу якось впоратися. Коли повернуся знов до історії Галичини та дійду до 48-го року, тоді дозволю собі попросити позичити мені Ваш манускрипт.

Я зовсім згідний з Вашою думкою, що мій реферат про історію Галичини має компілятивний характер. Моя праця, — як і інших українських істориків та дослідників політичних наук, що перебувають в США та Канаді, — проходить в не зовсім нормальних умовах. Викладацька праця по суті не зв'язана з моїми науковими інтересами; я люблю вчити й викладати, це приємна й цікава професія, люблю контакт з молоддю; але це нагадує скоріше працю європейського гімназійного учителя, ніж європейського університетського професора. — Чи вдасться мені колись пробитися до доброго американського університету, де умови для наукової праці були б більш сприятливі — хіба Бог один знає. — Отже, я не тільки відірваний від архівів, але навіть немає під рукою доброї бібліотеки — за кожною книжкою доводиться довго полювати, — часто безуспішно. — Додайте до того, що побутові обов'язки поїдають багато часу. Крім того в мене є певне громадське навантаження (головно у зв'язку з Українською Вільною Академією Наук у США)¹¹, інколи кортить написати публіцистичну чи полемічну статтю, ненаукову по своєму характеру. — Врешті ще одне: я свідомий того, що я не маю доброї наукової школи. Мої студії проходили за воєнних і повоєнних обставин в кількох країнах. Це, може, дало певний ширший, „космополітичний” погляд на світ, але не дало солідної, систематичної наукової підготовки. Тому, як історик, я й досі залишився дилетантом і компілятором, а не самостійним дослідником. — Можу, однак, додати, що моє основне зацікавлення — це історія суспільної думки, „гісторі оф айдіяс”¹², — а в тій ділянці можна в великій мірі обходитися при допомозі публікованих матеріалів. — Проте, як сказано, я дуже добре свідомий моїх професійних недочетів, я хочу далі вчитися й тому високо ціную пораду, вказівку, речеву критику. Найгірше те, що в різних питаннях, які мене хвилюють, просто нема з ким порадитися, обмінятися думкою. Тому я Вам дуже щиро вдячний за те, що бачу в Вас готовість мені допомогти. Обіцяю не надуживати Вашої доброти й не забирати в Вас багато Вашого часу, але дозволю собі час-до-часу поконсультуватися з Вами щодо різних питань.

Сподіваюся, що не візьмете мені за зле грішної цікавості, але я був би радий знати в загальних рисах про умовини, в яких проходить Ваша праця. Ви, здається, не зв'язані з якоюсь школою?

Дозволю собі ближчими днями прислати Вам деякі мої праці. Номер журналу „Сучасність” з репортажем про Міжнародний історичний конгрес у Відні, що відбувався саме рік тому¹³. — Стаття п[ід] з[аголовком] „Роля України в новітній історії”, що появилася в журналі „Слявік Рівю”¹⁴; на жаль, уже не маю відбиток, тому проситиму Вас цей номер мені повернути. Я торкаюсь там питання про „неісторичність” української нації, що його Ви порушуєте у зв'язку з Енгельсом. — („Сучасність” прошу затримати). — Не знаю, чи Ви знайомі з моїм „Драгоманівським збірником”, що творить спеціальний номер журналу „Аннальс” УВАН. Якщо ні, мені буде дуже

приємно Вам його подарувати.

Я був би дуже щасливий, коли б ці наші листи були початком тривалого контакту.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї
глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

4

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

3. IX. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,

spasybi za Waszoho lysta, na jakoho widpysuju z dejakym opiznenniam, bo choruwaw. W mizczasi ja wstyh przeczytaty cilu Waszu pracę, i pidczerkuju szcze raz, szczo wona meni prypala do wpodoby i szczo ja duże buw by radyj, kolyb Wy mohly ciu pracę — zhidno z Waszym planom — poszyryty i pohlybyty! W związku z tym dozwoľuju sobi na kilka zauwah:

Do st. 17. „Holowna Rada Ruska” wstyhla zibraty do 25. XII. 1848 ne mensze jak 133.556 pidpysiw za podilom Halyczyny, — jak na ti czasy, duże powaźne czyslo!

Do st. 22. uwaha 1: Argument pro „wy[s]zszu smertelnist” ukraïnskoho nasełnieniasch[idnoji] Halyczyny meni wydajetsia duże sumniwnym. W zahalnomu Wy majete raciju, koly twerdyte, szczo polska (rymo-katolycka) menszist w sch[idnij] Halyczyni znacno zrosła protiahom 19oho stolittia, ale pomyłajetesia, szczo dla periodu pered 1857 r. nemaje dokładnych cyfrowych danych. Ja sam przybyraw czymalo takich danych, poczynajuczy wid 1783 roku, i nezadowho mij znajomyj, d[okto]r Wol[odymyr] Lysyj wykorzystaje ci dani w swojij „Wilnij Ukraini”.

Do st. 52: Czomu ne podane nazwyszczе Myroslawa Siczynskoho? Czy z ohladu na joho teperisznu politycznu rolu?¹⁵

Do st. 60: Skoropys, Doroszenko i Zuk ne były nikoly „leading members”¹⁶ „Sojuzu Wyzwolennia Ukrainy”. „Duszeju” toho „Sojuzu” buw (jak pokazujut 4 kartony aktiw w „Politisches Archiv” ministerstwa zahraničných spraw) — piznijszyj „smjenowjehowec”, Marian Melenewski (alias¹⁷ Basok, alias Hilka).

Ce pokyszczо wse, szczo meni pryshlo na dumku. (Czy wysłaty Wam nazad Wasz referat? - Ja duże rado joho zaderzawby, — koly možna!)

Szczо do Kosaczewskoj: Jak ce ne dywno, ale ja sam dowidawsia pro opublikowannia mojih „Nowych Dokumentów” w „Kwartalniku Historycznym” 1962 i w zoszyti „Przeglądu Historycznego” z tohoz roku¹⁸ szczoino z jiji knvzkv! Redakciji oboch czasopysiw ne pry siaty meni ani widbytok, ani honorariw... Ricz w tomu, szczo w ostatnich rokach widnoszennia polskych oficijnych kol do mene duże zminylosia: koly szcze w 1959 roci meni proponowano katedru istorii, to wid 1963¹⁹ roku ja tam persona non grata²⁰ i žadnych mojih riczej wze ne drukujut...

Do reczi: knyzka Kosaczewskoj na zahal cikawa i wartistna, ale maje takoz duże nepryjemnu „rusotiapsku” tendenciju. Ja napysaw do nej do Lwowa, ale oczewyдно ne oderzaw nijakoji widpowidi. (Pysaw ja toho lysta po polsky, bo

meni, jak ukraincewy, ne lyczyt po ukrainsky do ludyny, kotra oczewyдно wysluhujetsia „wlast imuszczym” i prykladaje sama ruk do rusyfika[ci]ji Halyczyny i lwiwskoho uniwersytetu).

Widnosno mojej osobystoji sytuaciji, to Wy prawylno prypuskajete, sz[cz]o ja ne zajmaju nijakoho naukowoho stanowyszczaz. Zresztuju, ja na ce wze zastaryj — 68 lit!

Te, szczo Wy pyszete pro koniecznist „dobroji naukowej szkoły”, duze prawylne, ale ne zabuwajte, szczo perewazno naukowci musiat sami sobi taku „naukowu szkolu” zdobuwaty. Ja sudzu sam po sobi, bo chocia ja maw duze dobrych wczyteliw u Vidni (profesoriw Karla Grünberga, Hansa Kelsena i Maksa Adlera), to wse taky musiw perewazno sam zaswojity sobi ne tilky „techniku”, ale j metodu istorycznoji doslidczoji pracy. Prawda, i Grünberg i M.Adler byly marksysty i wpojily w mene lubow i poszanu do marksiwsko-materialistycznoho traktuwannia istorycznych procesiw, a ce po mojemu najbilsh oryginalna i najbilsh plidna metoda naukowej pracy. (Rozumietsia, ne w jiji spotworenij karykatumo-sowitskij formi, de wona stala mertwym shablonom).

Moju praciu pro Engelsa Wy mozete spokijno zaderzaty do kincia roku — tym niczoho spiszytysia. Zresztuju w cij pracy je daleko bilshie misc poswiaczonych ukrainskij sprawi niz w samomu tilky 3 rozdili, i meni zalezyt na ciomu, szczo Wy mohly cilu tu praciu spokijno proczytaty. (W osnovi ja napysaw tu praciu szczo w 1928 roci, jak moju doktorsku dysertaciju w prof[esora] Kelsena, ale mih nadrukowaty jiji szczojno teper... Habent sua fata libelli)²¹.

Moja dribnyczka pro „rewolucijnu prycztu” pojavylasia w „Archiw für²² Socialgeschichte”, B. III, za 1963 rik. (W czerhowomu ricznyku cioho „Arhiwu” bude znou drukowana odna z mojih zbirok archiwnych materialiw, i ja dozvolu²³ sobi jiji Wam wyslaty²⁴).

Ja, rosumietsia, buwby Wam duze wdiaznyj za Wash Drahomaniwskij zbimyk, bo Drahomanow — ce wid molodosti mij uljublennyj autor. (Na zal, nym tak malo zajmajutsia!...)

Z hlybokoju poshanoju
Wash

P. Роздольський

P. S. Do reczi: Pro Was wyslowljuwawsia duze prychylnu mij pryiatel, prof[esor] Henryk Wereszycki z Krakowa²⁵. Takoż win maw braty uczast w Indianskij konferenciji, ale wlada... ne dala jomu paszportu!...

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 11 вересня 1966[р.]

Високодостойний Пане Докторе,
Щиро дякую Вам за Вашого ласкавого листа від 3 ц[ього] м[ісяця] та за присилку Вашої статті, яку я прочитав з інтересом, хоч, як не економіст, не

можу до неї мериторично занята становища. Я теж скінчив читання Вашої праці про Енгельса, що з неї довідався багато для мене цікавого й нового. Постараюся книгу Вам незабаром повернути.

Я Вам зобов'язаний за Ваші завваги до моєї праці про Галичину, що їх постараюся використати. — Запевняю Вас, що те, що я не назвав імені Січинського, не було проявом „дискримінації”, викликаним його пізнішою діяльністю. Пишучи реферат, я над цим взагалі не застановлявся. Але коли, після Вашого листа, я старався ретроспективно зрозуміти мої мотиви, то приходжу до такого заключення: коли б Січинський був репрезентантом якоїсь громадської течії, напр[имір] лідером терористичної організації, я був би напевне згадав його ім'я, але поскільки атентат був індивідуальним актом, то єдине, що в цьому контексті має вагу, то сам голий факт, що „український студент убив намісника Потоцького”.

Всі матеріали Індіанської конференції мають бути надруковані, але співробітникам поставлено умову, що їхні реферати мають бути не довші, ніж 40 сторінок машинодруку. Мені прийшлося свій текст скоротити майже на третину, що я власне зробив в останніх днях.

Я буду дуже щасливий, якщо Ви схочете мій реферат затримати для себе.

Я вдячний проф[есорові] Верещицькому за його добру думку, але не пригадую, щоб я його колись зустрів. Чи його прихильні висновки стосуються моєї праці, а не мене особисто?

Старатимуся дістати з Польщі відносні номери „Квартальніка” та „Пшегльонду”. Я листуюся та час-до-часу обмінююся книжками з проф[есором] Кшиштофом Дуніном-Вонсовічем, істориком людового руху²⁶. Сподіваюся, що він зможе моє прохання задовольнити.

Незалежно від того, я був би дуже зобов'язаний, коли б Ви, Пане Докторе, змогли мені вже тепер позичити манускрипт Вашої праці про селянських послів 1848 року. (Як бачите, я змінив думку від останнього листа; прошу вибачення за таку непостійність). Я Вашої праці тепер довго не буду в себе тримати; я хотів би тільки загально ознайомитися з її змістом, після чого її Вам поверну. Пізніше, коли я дійду до цієї матерії в ході моєї власної роботи, я дозволю собі Вас ще раз просити позичити мені Вашу монографію.

Хочу Вам розказати дещо про мої пляни. На ближчий час, — передбачаю, що це затягнеться на яких два-три місяці, — мушу очистити бюро від деяких залеглостей. — Одне українське видавництво збирається видати збірку моїх есеїв і статей²⁷. Ідеться переважно про старі речі, що друкувалися по різних журналах. Я вже зладив макету; крім цього, щоб замкнути цикл, я останнім часом написав одну нову статтю, яка ще вимагає відредагування. — Маю в чорновику три статті англійською мовою, між ними текст моєї доповіді, прочитаної в 1963 р. на з'їзді Американського історичного т-ва: „Карпатська Україна — народ у пошукуванні своєї індивідуальності” (е піпл ін серч оф тер айденіті)²⁸. Ці речі теж хочу остаточно викінчити. — Коли позбудуся цих боргів — повернуся до праці про Галичину і буду її „орати”, розділ за розділом. Я тоді не раз дозволю собі просити Вашої поради. Зокрема буду вдячний теж за практичні вказівки, як замовляти з Відня та

Польщі мікрофільми потрібних книжок і брошур.

Я листуюся з польським істориком. Кшиштофом Дуніном-Вонсовічем, — спеціалістом по історії людового руху. — і хочу до нього звернутися за відповідними номерами К. Г. та П. Г.. де були надруковані Ваші матеріали.

Дозволю собі переслати Вам мій реферат, що його я прочитав у 1963 році на „Кирило-Методіївській слов'янській історичній конференції” в Зальцбурзі²⁹. Я дістав відбитки щойно перед кількома днями.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

6

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

17. IX. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,

persz usioho: diakuju Wam za wsi widbytky, a osoblywo za cinnu knyhu pro Drahomanowa! Na žal, ja ne wstyh szcze jiji proczytaty (tym bilsze, szczo dali choruju). Ale zhodom proczytaju i skažu Wam, jak wona meni podobalasia. Pokyszczto ja proczytaw tilky statti w „Slavic Review”. Stattia bezumowno cikawa i dobre (duže dobre) napysana, ale cikawist jiji ležyt własne w tomu, szczo Wy — chocia ne marksist — probujete postawyty ukraińske pytannia istoryczno, i to peredusim z toczky pohladu socialnoi istorii naszoho narodu! A ce bez sumniwu najbilsze prawylnyj i pldnyj „pidchid” do sprawy. Odnacze, dwa punkty wyklykajut w mene zasterezennia. I tak na st. 203 Wy pyszete:

„The Ukrainian peasantry had never known the system of the ‘repartition commune’, and they were undoubtedly more individualistically minded than the Great Russian muzhiks”³⁰.

Ce, szczo prawda, duže stare twerdžennia (možna z nym strinutysia wže w narodoweckij literaturi 60-ych rr. myn[ulo]ho stolittia), ale tym ne mensze wono fałszywe. Najkraszczym dokazom cioho je opysana mnoju podilsko-pokutśka „obszczyna” 18oho i 19oho stolittia, a dali — ukraińske „cząstkowe wołodinnia” zemli poperednych stolit³¹. Własne dla cioho ja wysław Wam siohodni moju nimecku rozwidku pro „ostgalizische Dorfgemeinschaft”³², de ja na st. 139-142, a krim cioho w uwazi 9 do st. 99 jakraz toju sprawoju zajmawsia. (Proszu meni ciu rozwidku pryslaty nazad, bo ce mij jedynyj egzemplar).

Mij druhyj punkt, ce Wasze poklykannia na Prahu i Rygu jak na dokaž toho szczo i na Ukraini z czasom mista „zukurainizujut’sia”. (St. 204.) Ale czy ta analogija wystarczaje? — Sumniwajusia. Szczo prawda, Skrypnyk (zahlańte do joho zibranych tworiw) i wsi joho druzi w 20ych rr. były hlyboko perekonani, szczo istorija pide własne toju dorohoju, i tež wony poklykałysia na prymir Prahy itd. Ale w ostatnich 30 rokach proces rusyfikaciji Ukrajiny duže pohlybywsia, i teper nawit’ Lwiw staw rosijśkym mistom... Wsež taky ja dumaju, szczo Skrypnyk i joho druzi były prawi, chocia proces „reukrainizaciji” ukraińskich mist kudy składnijszyj, jak nam todi zdawałosia. Własne tomu ja dozwoływ

sobi siohodni wysłaty Warn moju statejku z „Oborony” 1955 r.³³ (proszu ciu stattiu zaderżaty), de ja — tak by mowyty „kriż slozy” — przekonuju samoho sebe, szczo nam n e sudyłasia dola prowansalciw, szczo nasza mowa „n e konaje” itd. Ale, holownoji reczi ja w tij statejci ne pidczerknuw, — a same cioho, szczo sprawżnia „reukrajinizacija” mist budę szczojno todi možlywa, koły w radiańskomu Sojuzi pobidyť tendencija do socialnoji i politycznoji demokratiji, jaka na moju dumku stała siohodni conditio sine qua non³⁴ dalszoho rozwytku produkcyjnych sył, otże samoji ekonomiky rad[iańskoho] Sojuzu. Ja hlyboko perekonanyj, szczo koly do cioho dijde, koly lude w kraju matymut’ možlywist’ borotysia za kardynalni prawa mowy, szkoły itd., na Ukraini pocznet’sia nowe „widrodżennia nacji”, i tym razem kudy hłybsze, radykalnijsze jak w 1918-1919 rr. Własne z toji toczky pohladu ja dozwoļu sobi peresłaty Wam ciu stattiu, chocia jiji polityczne nastawlennia Was może budę razyty. (Koly tak, to proszu w Was wybaczennia).

Siohodni ja wysław Wam takož rukopys mojejci praci pro „muzyčnych posliw” 1848-49 rr. Spodiwajusia, szczo Wy znajdete w tij praci deszczu nowoho j cikasoho.

Do reczi: Waszi dyskutanty w „Slavic Review” duże dribnoho kalibru lude. Adams pysze „jak na mukach”, a Pricak i Reszetar howoriat’ pro vse ynsze jak pro „dialectics of nation- building”³⁵. Wony oba „popysujut’sia” swoim znanni (po nimečky takich ludej nazywajut’ „Klugscheisser”³⁶), ale korysty z jich pysannia jak kit naplakaw... Ne dywujusia, szczo Wy ne znały, szczo jim widpowisty.

Prof[esor] Wereszycki maw na dumci odnu z Waszych prac, ale ne znaju jaku.

Na cim kinczu. Z szczyrym prywitom

Р. Роздольський

7

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

30 вересня 1966[р.]

Високодостойний Пане Докторе,

Прошу Вашого вибачення, що досі не встиг відповісти на Вашого листа від 17 ц[ього] м[ісяця] У зв’язку з початком семестру в мене було багато праці. Надіюся, що Ваша хвороба вже проминула.

Ви зробили мені велику приємність Вашою позитивною оцінкою моєї статті у „Слявік Рівю”. Багатьом землякам, які мали змогу її читати, вона не подобалася, — головно через те, що я визначую Україну, як „неісторичну” націю. Загальна думка була така, що коментар Прицака — Решетаря кращій за саму статтю: він більше „патріотичний” і більше „учений”. Ніхто не може бути суддею у власній справі, отже я волів мовчати, але моя приватна опінія була, що згаданий коментар, не зважаючи на дещо претенсійну ерудицію, позбавлений чіткої концепції та плутаний у своїх ідеях. Мені було приємно, що знаходжу в Вашому листі підтвердження цієї оцінки. — Всетаки думаю, що стаття Прицака — Решетаря виконала корисну службу, якщо йдеться про американських читачів, показуючи їм, що українська історія багатша фактами, проблемами і навіть науковою літературою, ніж снілося велетенській більшості

американських спеціалістів. — До речі, ця стаття (бо вона виходить за межі коментарю, а радше творить другу самостійну статтю) на 9/10 праця Пріцака, а Решетар тільки оформляв її стилістично й мовно. Обоих авторів дуже добре знаю особисто. Решетар народжений в Америці, в родині лемків-москвофілів. По професії він не історик, але дослідник політичних наук („політикаль саентіст”) і „советолог”. Симпатії до українства збудилися в ньому, коли працював над докторською дисертацією про історію української революції 1917-20 рр., що згодом появилася книгою у видавництві Принстонського Ун[іверсите]ту³⁷. Книга, на мій погляд, доволі слаба, але єдина публікація на цю тему в англomовній науковій літературі й тому широко відома. Решетар дуже мила й порядна людина. — Пріцака знаю ще з довоєнних львівських часів. По своїй науковій спеціальності він орієнталіст-турколог і монголіст. У 1939 р. залишився у краю, скоро перейшов до Києва, де був асистентом акад[еміка] Кримського, з радянської армії попав до німецького полону, в 1943 р. виринув у Берліні, після війни закінчив студії в Гентингені, пізніше працював як професор у Гамбурзі, відносно недавно переїхав до Америки, де від двох років опинився в Гарварді. Один з дуже небагатьох людей мого покоління, що зробили визначну наукову кар'єру.

Я Вам вдячний за Вашу поправку щодо української земельної громади. Стаття ввійде в українській версії до збірника моїх есеїв, що мабуть появляться наступного року. Я не буду міняти тексту, але дозволю собі, з Вашого ласкавого дозволу, зацитувати відповідний уривок з Вашого листа у примітці.

Пассуса про „українізацію” міст на Україні я не вважаю за помилку. Я ж бо не сказав, що така українізація дійсно відбулася, тільки що, — судячи по аналогії інших країн з подібною структурою — вона, здавалося, лежала в іманентній закономірності розвитку.

Вашу статтю про „Еміграцію й українську справу” я читав з приємністю. (До речі, що це за журнал був „Оборона”? Він, мабуть, ніколи не попадав у мої руки?) Ви даремне турбуєтеся, Пане Докторе, що Ваші думки мене можуть „шокувати”. Навпаки. Хоч наші вихідні, так би мовити „світоглядів”, позиції досить, мабуть, далекі одні від одних, я не бачу між ними засадничих розходжень щодо оцінки сучасного становища української справи. Подібно як і Ви, я від довгого часу дотримуюся думки, що перспективи української справи залежать у першу чергу від демократизаційних процесів у СРСР та в цілому „соціалістичному бльоці”. Іншими словами: в сучасній світовій дійсності нема місця для української політики сепаратизму; отже головне спрямування мусить бути на еволюцію відносин в самому СРСР. Щодо еміграції, то її основне завдання — стимулювати духовний фермент³⁸ в Україні. Це завдання вона частинно виконує, але могла б його робити куди успішніше, як би не спадщина тоталітарного, фашистського націоналізму, яка досі тяжить над життям нашої діаспори... На цю тему було в мене кілька статей, м[іж] ін[шим] теж у польському журналі „Культура”³⁹. При нагоді постараюся ці речі розшукати та переслати Вам для ознайомлення.

Я б тільки не погодився з одним місцем Вашої статті, де Ви кажете, що „суспільна міць і ціпкість” теперішньої російської комуністичної правлячої верстви менші, ніж у їхніх попередників, старого російського дворянства й

бюрократії. Моя діагноза тут зовсім протилежна Вашій.

Коли вже говоримо про ці справи, дозвольте мені зробити одне критичне зауваження на маргінесі Вашої праці про Енгельса. На стор. 226 Ви говорите про Центральну Раду, як „буржуазну”. Щоправда в офіційній радянській літературі ЦР раз-у-раз називають „буржуазною”. Але ж бо це слово там уживають не як об’єктивний („вертфраєр”⁴⁰) соціологічний термін, але як лайку. Я б уважав, що Центральна Рада не була буржуазною (на цьому місці хотілося б додати: „на жаль”!), ані щодо соціальної приналежності своїх членів (крім, може, рідких індивідуальних винятків), ані щодо тенденцій своєї політики й законодавства.

Вашої монографії про селянських депутатів 1848 р. я ще не встиг докладно прочитати, але вже навіть поверховне ознайомлення показує, що це капітальна й надзвичайно інтересна студія. Велике враження справляє використання Вами зовсім свіжих джерельних матеріалів. Не хочу бути недискретним, але дозвольте Вас запитатися, як Ви втяли цю штуку? Чи Ви призбирали ці матеріали ще давно, під час Ваших студій у Відні, чи Ви мали змогу використовувати віденські архіви також останнім часом? Чи Вам присилають з Відня потрібні матеріали в мікрофільмах?

Якщо я Вас питаюся про ці речі, то це не тільки пуста цікавість. Я думаю про мою студію про Галичину. Мені доведеться будувати її переважно на публікованій літературі (та й тут великий клопіт з книжками!), але бодай щодо деяких питань хотілося б могли сягнути до архівних джерел. Мене, наприклад, цікавить проблема про генезу й підложжя „Нової ери”: наскільки за цим стояв австрійський уряд. Дуже буду Вам зобов’язаний за добру пораду.

На закінчення дозволяю собі звернутися до Вас, Пане Докторе, з однією зовсім конкретною пропозицією. За останніх кілька років Українська Вільна Академія Наук у США (УВАН) влаштовувала щорічні історичні конференції. Щоб зорієнтувати Вас у характері цих імпрез, залучаю програму однієї з попередніх конференцій. Управа УВАН просила мене підготувати чергову історичну конференцію, що повинна відбутися в червні 1967 р. Моїм наміром є присвятити конференцію питанням новітньої історії Галичини. Отож запрошую Вас, Пане Докторе, до участі в конференції, якої генеральна тема так тісно пов’язується з Вашими власними науковими зацікавленнями. Я не знаю Ваших життєвих обставин, але, — якщо в Вас нема якихось поважних об’єктивних труднощів, — щиро прошу не відкинути цієї пропозиції. Мені залежить на тому, щоб імпреза, що за її підготовку⁴¹ відповідаю, вдалася, а я переконаний, що Ваша участь рішально причинилася б до успіху конференції. А Вам теж може могло б бути цікаво зустрітися з земляками-науковцями. В цій хвилині я ще не можу гарантувати Вам оплачення коштів подорожі, бо це не залежить від мене, але я порушу це питання перед управою УВАН. Покищо не можу теж Вам ще подати цілої програми. Передбачаю, що разом буде чотири або п’ять доповідей. Я сам хотів би виступити з доповіддю, „Українська політична думка в Галичині сто років тому”, — у зв’язку зі сторіччям австро-угорського та австро-польського Компромісу. Один молодший український історик⁴² напів обіцяв доповідь про церковні реформи Марії

Терезії та Йосифа II в Галичині. (Про це в нього була магістерська праця). Хочу теж звернутися теж до д[окто]ра Іллі Витановича з Шікаго, якого може знаєте. Про інші можливості я ще не думав, але буду вдячний Вам сугестії, якщо Вам щось прийде на гадку.

Кінчаючи цього довгого листа, прошу принята запевнення моєї глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

8

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

6. X. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,

szczyre Wam spasybi za takoho obszrnoho j życzlywoho lysta! Meni duże pryjemno, szczo my w tak bahato sprawach znachodymo spilnu mowu.

Diakuju Wam za widomosti pro Reszetaria i Pricaka. Baczu, szczo ja trochy zahnavsia, nazywajuczy jich „Klugscheisser”. Ale jich stattia sprawdi buła ne do řadu, i razyt’ własne swojeju (jak Wy kažete) „pretensijnoju erudycijeju”.

Szczo do „Oborany”, to ce buw żurnalczyk pokijnoho Mykoly Cehlynśkoho. Cehlynśkyj buw odnym z najbilsz blyskucznych ukrajskych publicystiw, i joho „Oboronu” szczo j dosi warto czytaty. (Może ja znajdu des’ wydane mnoju propamiatne czyslo „Oborany” i wysłu Wam joho. Pobačyżte, szczo ja ne pomylajusia).

Ad „bürgerliche Zentralrada”⁴³: Zapewniuju Was, szczo ja używ cej adjektyw ne w derogatywnomu, a wykluczno w sociologicznomu sensi słowa. Insza ricz (i w tomu przyznaju Wam raciju), szczo ja powynen buw howoryty ne pro „bürgerliche”⁴⁴, a pro „kleinbürgerliche” Zentralrada⁴⁵; ce poprostu lapsus calami⁴⁶.

Duże mene tiszyt’, szczo Was zainteresuwala moja studija pro „muzyčnych postiw”! De ja wziaw džereła? — Ce duże dowha istorija. Popersze, ja porpawsia szczo denno w widsnych archiwach w rr.1927-1933, a potim w lwiwskich archiwach w rr.1934-9 (archiwni uriadnyky neraz z mene kepkuwaly, szczo ja tak by mowyty naležu wże do „sztabu”); a po druhe, ja maw czerez try roky newełyczku stypendiju awstrijskocho uriadu, z dodatkamy wid Philosophical Society w Philadelphia, i wid Social Research Council w Nowim Yorku. W rezultati, ja mih 1957-1960 ponad try i piw roky sydity w Widni i rytysia w tamosznych archiwach. Wyslidom — czy radsze cillu — tych stypendij buła moja knyżka pro Josyfa II⁴⁷, jaku Wam w darunku posylaju*, a z druhocho boku moja — na žal szczo ne dokinczena — monografija pro berestejskyj myr 1918 r.

Ja, rozumijetsia, duże radywby Wam zaskoczyty bodaj na dwa-try misiaci do Widnia!! Tam znajdete w Haus-, Hof- und Staatsarchiv duże bahato materialiw pro sprawy, jaki Was interesujut’. Czasiw „Nowoji Ery” ja sam ne studiuwaw, ale ja pewnyj, szczo w t[ak] zw[anomu] Informationbüro za ti roky znajedet’sia⁴⁸ neodno, szczo budę dla Was cikawe. Krim cioho trebaby zahlanuty do protokoliw Ministerratu, do aktiw Reichsratu (?), i do aktiw ministerstwa wnutrisznych spraw. (Teper Administratives Archiv, cilkom nedaleko wid Staatsarchivu; ale ne znaju, czy akty jich z tych rokiw ne były znyszczeni w požari 1927 r.).

Szczo do planowanoji konferenciji istorykiw, to ja z ochotoju poskilky szcze budu w żywych — na neji pryjidu. Cry zmožu wypraciuwaty jakyjs referat, zalezatyme wid mojoho stanu zdorowia. (Na szczastia wono poprawlajetsia, i nezabarom ja zacnu wże normalno praciuwaty).

Zabuw szcze zhadaty, szczo widenśka Nationalbibliothek maje bezlicz Ucrainica. (W starij Austrii koźda drukarnia musila posylaty do Nationalbibliothek t[ak] zw[ani] Pflichtexemplare). Otže znajdete tam wsi halyčki wydannia. Ja prym[irom] znajszow tam wydawanyj Lewkom Jurkewyczem (Rybalka) teoretycznyj organ peredwojennoji ukr[ajinśkoji] socialdemokratiji, „Nasz Holos”. Ce zwyczajno interesni i ward studij ricznyky! Na žal, meni wze ne dowedet’sia jich wykorzystaty..., chocia maju tut oryginalnnych 8 czysel „Borotby,” jaku Jurkewycz wydawaw 1915-6 w Żenewi i takož fotografiju toji wyznacznoji ludyny.

Na cim kinczaju. Z szczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

* Kolyb Wy mały ochotu czytaty ciu práciu, to proszu Was, zaczynajte wid 13oho rozdilul! Wse poperedne - chocia waźne - ale duże nudne i može interesuwaty tilky wuźkych specialiastiw.

P.S. Ja proczytaw wze Waszu rozwidku pro Drahomanowa i wona meni na zahal duże spodobalasia. Ale pro ce inszym razem (tobto pro moji zasterezennia).

9

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 16 жовтня 1966 [р.]

Високодостойний Пане Докторе,

Дякую Вам за листа від 6 ц[ього] м[ісяця], а передусім за Вашу ласкаву згоду взяти участь у черговій історичній конференції УВАН, що планується на червень 1967 року. У зв’язку з цим у мене до Вас прохання: я був би вдячний, коли б Ви вже тепер оформлювали заголовок Вашої доповіді. Мені здається, що підходячий заголовок був би „Українські селянські послі в австрійському парляменті 1848-9 року”, або щось подібне. Але чекатиму Вашого рішення. — До п[ана] Витановича я ще не встиг написати. Про цілу програму конференції поінформую Вас, коли матиму відповіді від панів, що до них звертаюся.

Вчора, повернувшись з Нью-Йорку, застав я Ваш пакунок. Ви зробили мені правдиву приємність Вашою книгою про Йосифа II. Я Вам вдячний за гарний дарунок. Але почуваюся до обов’язку сказати Вам, що я цю книгу вже раніше мав у своїй бібліотеці: я собі її перед кількома місяцями замовив з Європи. У Вас, певне, нема багато авторських примірників. Тому, якщо бажаєте, я Вам міг би переслати свій примірник, затримавши собі Ваш, який цінний з уваги на внесені Вами авторські поправки до тексту. З другого

боку, якщо Вам на цьому не залежить, я подарував би мій примірник для бібліотеки УВАН. Чекатимو Вашого розпорядження.

Вчора мені вночі не спалося і я одним духом прочитав номер „Оборони”, присвячений пам’яті Миколи Цеглинського. Я намагаюся збирати всі матеріали, що стосуються історії української політичної думки, й ця публікація творить цінний внесок до моєї збірки. У зв’язку з цим, насовуються мені різні рефлекації. Нема сумніву, що пок[ійний] Цеглинський був визначною індивідуальністю та талановитим публіцистом і приходиться жаліти, що він опинився в ізоляції, так що його голос доходив тільки до вузького кола його товаришів і однодумців. Це не значить, що я погоджуюся з багатьма думками Цеглинського. З методологічного⁴⁹ боку, я знаходжу в його статтях (якщо уривки, надруковані в меморіальному номері „Оборони”, можна вважати за репрезентативні) забагато „моралі”, а замало аналізи. Це не значить, що я вилучую етичний момент у підході до суспільних проблем, але вважаю, що ним треба оперувати обережно. От напр[иклад] статті Цеглинського, скеровані проти „Союзу Визволення України”. їхній зміст — це моральне засудження керівників СБУ, а не спроба доказати речевою аналізою, чому політична концепція, що її заступав СБУ, помилкова. Подібний нахил до „мораліні” пробивається теж у статтях з пізнішого часу. Приносить честь Цеглинському, що він у 1930-их рр. поборював гітлеризм та українські симпатії до Гітлера; хоч і тут була б потрібна аналіза тих об’єктивних факторів, які спонукали велику частину, чи більшість, українців галицько-волинських земель „орієнтуватися” на Німеччину. (Можу це сказати з чистим сумлінням, бо якщо йдеться про мене особисто, я був завжди противником чужого і рідного фашизму). Ще одне: передруковані статті свідчать, що Цеглинський не був „поплентачем” радянського режиму. А все ж, здається, що в підході до нього в Цеглинського були інші, більш „м’які” критерії, ніж в підході до інших систем. Напр[иклад] Цеглинський уважав відповідальним за безробіття в США саму капіталістичну систему (стаття „Діяна і Маргарита” й ін.); але даремно шукати за аналогічним засудом радянської системи у статті присвяченій справі голоду 1933 року в Україні. Врешті мушу признати, що мені психологічно далекий той „народницький комплекс”, що був центральний у мисленні пок[ійного] Цеглинського. Це останнє ствердження, очевидно, не речева критика, але визнання того факту, що я розглядаю суспільні питання в іншій перспективі, ніж це робив пок[ійний] Цеглинський. А втім „народницький комплекс” був дуже типовий для великої частини того покоління української інтелігенції, що до нього належав Цеглинський. Ці самі мотиви можна знайти в Винниченка, Грушевського, Павлика (типова постать!) і багатьох інших. Як історик, я намагаюся розуміти цей світогляд, але, признаюся, ця струна „не грає” в моєму серці. — Але я розбалакався, за що прошу Вашого вибачення.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї щирої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

20. X. 1966[r]

Szanownyj Pane Profesor,
spasybi za Waszoho (takoho cikawoho!) lysta. Zacznu wid Waszoji ocinky pysań Cehlynśkoho.

Wy duże prawylno widmityły, szczo w Cehlynśkoho buw sylnyj „duszok” „narodnyctwa”. Ne dywnycia. Wsi ukraiński marksisty (chocza ce dowoli szyroke poniattia) tak czy ynacze wyszly wid drahomaniwstwa, tobtu — wid narodnyctwa. Ce buw nasz specyficznyj ukraińskij „koloryt”. Tomu to u wsich nych perechid do marksizmu buw społuczenyj z borot’boju (neraz duże boluczozju i zatiažnoju borot’boju) proty drahomaniwśkich tradycij. Odni tych tradycij cilkom wyzbułysia, w ynszych (prym[irom] u pokijnoho Cehlynśkoho) załyszky ich były do samoho kincia.

(Rozumijetsia, ja howoriu tut pro „drahomaniwstwo” jak pro suspilno-politycznu „ideologiju”. a ne pro Drahomanowa jak mystytela i wczenoho!)

Szczo do mene samoho, to ja ne buw odnopartijcem Cehlynśkoho. Prawda — oba my wyszły z USDP, ałe my należały do rížnych pokoliń, i nasi dorohy rozijszlysia duże skoro; bo wże w 1917 r. Nabłyzywsia ja do neho szczojno pid sam joho kineć, tym szczo widwidaw joho pered joho smertiu i tym, szczo napysaw dwi statti dla joho „Oborany”. Odnu tu, szczo ja Wam peresław, a druhu pro moji pereżywannia w oswiencimśkomu „tabori smerty”, jakoho nedobrowilnym kwatyrantom ja buw pidczas wojny⁵⁰.

Widnosno „Sojuzu Wyzwolennia Ukrainy”: Wasz zakyd postilky neoprawdanyj, szczo statejky Cehlynśkoho pro toj „Sojuz” były tilky prynahidni i torkały sia podrobyc. Riczewu analizu polityky „Sojuzu” daw w żenewskij „Borofbi” Jurkewycz (Rybałka) i wona rozumijet’sia daleko hłybsze wid toho, szczo pysaw pro „Sojuz” Cehlynśkij. A zresztoju, nawit ti joho statejky nadto lahidni, a ne nadto hostri! Boże mij, kolyb Wy znały, jaka nejmowirno skandalna — pid politycznym i moralnym ohladom — je „sekretna” istorija „Sojuzu Wyzwolennia Ukrainy”, jak wona predstavljajet’sia na osnovi 4 prehrubych kartoniw w „Politisches Archiv” ministerstwa zahrfanyczych] spraw u Widni! (Kolyb ci, szczo gloryfikujut’ siohodni toj „Sojuz”, były z tymy kartonamy poznajomieni, jim mabut’ widchotilosiab zaczypaty tu newidradnu temu...) Zwyczajno, pro ce teper nijakowo pysaty, bo szcze żywut’ dejaki z czleniw „Sojuzu”, ałe bud’te pewni, szczo Cehlynśkij (jakyj buw sam czerez dwa misiaci emisarem „Sojuzu” w BukaresztP) ne pereborszczuwaw w swojij krytyci.

Nezrozumilyj meni Wasz zakyd, szczo mowlaw w Cehlynśkoho były w pidchodi do radianśkoho režimu „bilsz miahki” kryterii, jak u pidchodi do kapitalizmu. Ałe oczewydno: koždyj marksyst „osudźuje” (czy radsze: widkydaje jak neracionalnu) samu kapitalistycznu systemu: ałe nijakij marksyst ne widkydaje jak takoji socialistycznoji systemy. — nawit’ koly win je najbilsz rizuczym proty wnykom stalinizmu i toho režimu, jakij je siohodni w radianśkomu Sojuzi... Inaksze win ne buw by marksistom, to znaczyt’ ne buw by perekonanyj, szczo kapitalistycznoj ustrij widźyw swij czas, perestaw buty progresywnym i tomu musyt’ buty zastuplenyj inszym, kolektywistycznym ustrojem. (Ałe ne choczju wdawatysia w „polityku”).

Szczo do knyżky pro Josyfa II, to Wy spokijno podaruj te jiji bibliot[eci] UWAN,

zaderżawszy sobi mij prymirnyk. Wy baczyte z nioho, jak straszno nechlujno Państwowe Wydawnictwo Naukowe ciu knyżku wydało, z jakoju masoju pomyłok! Mymo cioho, ja jim wdiaznyj, bo nijake austrijske wydawnictwo ne chotiło toji knyżky bez zmin nadrukuwaty; dla nych Josyf II zanadto wełykyj „rewolucjoner”!...

Widnosno mojej „dopowidi”, to ja rozumijet’sia howoryw by pro „ukraińskich selanśkich posliw w austrijskomu parlamenti 1848/49 rr.” (A może cikiwsze i pożyteczniejsze było by daty korotku dopowid’ pro Ucrainica i Galiciana w widenśkich archiwach?) — Ale czyja sprawdi zmożu pryjchaty i howoryty, zalezatyme mit⁵¹ stanu mojoho zdorowla. Pokyszczu wono poprawlajetsia, ale do czerwnia szcze daleko, a z sercewymy neduhamy nikoły ne možna znaty, szczo budę...

Ce pokyszczu wse.

Z serdecznym prywitom

Wasz

P. Роздольський

* Ja ne znaw pro ce. koły brawsia za redaguwannia posmertnoho czysla dla Cehlynśkoho, bo win do toho nikoły ne pryznawawsia. Odnacze w ludej buwajut’ neraz „sekretni istoriji”, jaki jich czerez eile zyttia pereslidujut’ nawit’ koły wony dokazaly swojeju piznijszoju dijalnistiu, szczo ce były tilky „pomyłky molodosti”.

11

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 18 листопада 1966[r.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Прошу Вашого вибачення, що досі не встиг відповісти на Вашого листа від 20. X. Останніми тижнями я був дуже зайнятою працею в коледжі та деякими невідкладними позашкільними справами. А втім я хотів домовитися з іншими учасниками проектованої історичної конференції УВАН.

Сьогодні мені приємно поінформувати Вас, що програма історичної конференції вже зложена. Виглядає вона наступно: 1. Мирослав Лабунька, „Церковна політика австрійського просвіченого абсолютизму в Галичині”. 2. Роман Роздольський, „Галицькі селянські послы в австрійському парламенті 1848-49 року”. 3. Іван Лисяк-Рудницький, „Українська політична думка в Галичині сто років тому”. (Хочу розповісти про австро-польську угоду 1867 р. та про політичні позиції тогочасних „старорусинів” і народовців, до чого в мене є деякі цікаві матеріали). 4. Ілля Витанович, „Проблема еміграції, у зв’язку з національною й соціальною боротьбою в Галичині кінця XIX — початку XX століття”. 5. Кость Паньківський, „Спогади про українських галицьких політиків покоління з-перед першої світової війни”. — Мені здається, що це інтересна програма та що можна надіятися, що конференція пройде успішно. — Як я Вам писав раніше, конференція передбачена на половину червня, себто негайно після закінчення академічного року й ще заки пічнеться огірковий сезон.

Повертаюся до питань, що були предметом нашої дискусії. — Коли я писав, що пок[ішний] Цеглинський засуджував Союз Визволення України з „моралістичних” позицій, мав я на увазі наступне: Цеглинський уважав, що керівники СБУ „стрєфнілися” самим фактом співпраці з урядовими чинниками Центральних Держав, на що вони, як соціалісти, не мали морального права. Власне цю тезу Цеглинського я назвав „мораліною”. Ви ж у Вашому листі говорите про щось цілком іншого: про те, що в діяльності СБУ було багато неетичних, скандальних моментів. Можливо, що Ви маєте рацію, але признаюся, що про якусь особливу скандалістику в діяльності СБУ мені не доводилося чути, хоч я віддавна цікавлюся історією новітньої української політики. З кол[ишніх] керівників СБУ я особисто зустрічав трьох, Скорописа-Йолтуховського, В. Дорошенка й А. Жука; жоден з них не справив на мене, як людина, негативного враження, але, очевидно, до таких об’єктивних вражень не можна прив’язувати надто великої ваги, тим більше, що мої контакти з цими панами були поверховні. — Не знаю, чи Вам відомо, що в останніх роках про СБУ кілька наукових статей, спертих на архівних джерелах, написав австрійський історик, Вольфдїтер Біль⁵². — Щодо акції Л. Юркевича за воєнних років та його журналу, „Боротьба”, про що Ви згадуєте, то про це існує студія пок[ішнього] Д. Дорошенка, що мав до розпорядження архів Юркевича, п[і]д з[аголовком] „3 історії української політичної думки за часів світової війни” (Прага, 1936). Ця праця становить бібліографічну рідкість, але я маю примірник і, коли б Ви бажали, міг би її Вам позичити.

Я дозволив собі вислати Вам недавно подарунок з відбиткою моєї статті про В. Липинського⁵³ та з книгою Андрія Білинського, „Ми і світ”⁵⁴, що її проситиму звернути. (Статтю про Липинського прошу ласкаво затримати). В книжці Білинського зверніть, будь ласка, увагу на розділ, де поміщена моя листовна дискусія з автором. Це допоможе Вам зорієнтуватися в моїх ідейних позиціях. Кілька слів інформації про Білинського. Він трохи старший за мене. Коли я поступив на Львівський університет у 1937 р., він уже був видатним націоналістичним студентським діячем. Вдруге ми зустрілися в Берліні в 1940 р. Білинський уже тоді починав відходити від націоналізму-оунізму, переживав ідейну кризу. Під кінець 1941 р. він повернувся до Галичини, але я далі зберігав з ним контакт. Коли в 1944 станула на порядку справа дивізії „Галичина”, А. Білинський зголосився туди, хоч мав змогу цього не робити; я, в імені цілого гурта товаришів, перестерігав його, що „з цієї муки не буде хліба”, але він, звичайно, не послухав поради. Після битви під Бродами пропав за ним слід і його товариші вважали, що він поляг. Але в 1955 р. він несподівано з’явився в Німеччині, провівши десять років у радянських таборів як воєннополонений і політичний в’язень. Відпустили його, у зв’язку з післясталінською відлигою, на тій основі, що в нього було німецьке громадянство. Про те, як на світогляді А. Білинського відбилися його переживання — свідчить його книга. За останні роки Білинський влаштувався як науковий співробітник „Інститут фюр Острехт”⁵⁵ в Мюнхені, має ряд друкованих праць про право СРСР і сателітних країн. (Я забув згадати, що по освіті він юрист, доктор права). Українською мовою, крім теоретичної студії, яку я Вам переслав, він видав ще книгу мемуарів, „В

концтаборах СРСР, 1944-1955”. Найцікавіше в ній — переказ політичних дискусій, що відбувалися в лагерьх.

Якщо Вам дозволить час і здоров'я, я був би радий почути Ваші завваги до моєї праці про Драгоманова. — Вас буде цікавити звістка, що 10 грудня відбудеться в Нью-Йорку конференція УВАН, присвячена пам'яті Драгоманова, що на ній я маю виголосити доповідь п[ід] з[аголовком] „Радянська „реабілітація” Драгоманова”.

Сподіваюся, що цей лист застане Вас у кращому здоров'ї.

Прийміть, Пане Докторе, мій щирий привіт і запевнення в моїй глибокій пошані,

Іван Л.-Рудницький

12

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

25. XI. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,

szczyre spasybi za łysta i za posyłku! I ne hniwajtesia, proszu, szczo szczojno teper za ciu posyłku Wam diakuju. Ricz w tomu, szczo Europäische Verlagsanstalt w Frankfurci chce napeczataty moju pracę pro istoriju i metodologiju Marksowoho „Kapitału”⁵⁶ i szczo ja „na gwałt” muszu pryhotowyty ciu pracę do druku... (Pysaw ja jiji w rr. 1950-1955, ale szczojno teper, z okaziji stolittia Marksowoho „Kapitału”, znajszowsia na neji wydawec). Ce straszna robota (760 storinok maszynopysu), ale ja rozumijetsia duze radyj, szczo takoz ta pracia wyjde na świt!

Szczo do planowanej Warny konferenciji istorykiw: Poskilky budu siak tak zdorowj. to pryjidu — szczo poznajomytysia z lud'my (a w perszu czerhu z Warny), i szczo pobaczyty starych znakomych, Pańkiwśkoho (my oba chodyły do toji samoji gimnaziji) i Wytanowycza.

Szczo do „Sojuzu Wyzwołennia Ukrainy”, to Wy majete raciju, koły pidczerkujete, szczo ni Doroszenko, ni Żuk (Skoropysa ja ne znaw) ne sprawiały „negatywnoho wraźinnia”. Ale jak raz wony były tak by mowyty zowsim druhoriadni figury, „dribni uriadowci” i niczoho bilsze. Prawdywomy kermanyczamy „Sojuzu” były Mełenewśkyj i Zalizniak — oba krajno opaskudzeni typy! Mełenewśkyj wycyhanyw u Austrijciw i Nimciw desiatky tysiasz koron i marok na mnymyj „desant” Ukr[ajinśkych] Siczowych Strilciw w... Odessi (!), a w Zalizniaka widenśka policija skonfiskuwała pisma donosu Cehłynśkoho 500.000 koron, kotri win widłozyw sobi „naczornu hodynu”... Ale nawet Wasze widrižnennia pomiż politycznym i moralnym aspektem sprawy — na zahał prawylne — w danomu wypadku zwodyt' na maniwc! Ricz bo w tomu, szczo predstavnyky „Sojuzu” obicialy Austrijciam i Nimciam, szczo wyklyczut wetyke nacionalne powstannia na naddniprianskij Ukraini, koły tam ne było absolutno nijakoho separatystycznoho ruchu. W tij sytuacji predstavnykam i kermanyczam „Sojuzu” dowodylosia brechaty, tworzyty fiktywni „organizaciji”, pošluhuwatysia fiktywnymy „emisaramy” z Ukrainy itd. Otze — sama „polityka” prywodyła „Sojuz” do wsiakoho rodu oszukańczych i nemoralnych krokiw!... (Do reczi: „Sojuz” zwjazawsia z dwoma

людцями, котри по свідоству австрійських актів були ривночасно німецькими і царськими агентами (співробітниками „Охраны”) — зі Степанківським і з Рафаловичем. Той самий Степанківський, про якого Ви згадуєте в Вашій розвідці про Лупинського).

Але доволі про ці пакудства. Я був би Вам незмрно вдячний, ко́льб Ви були ласкаві по́жczyли мені на короткий час студію Дм. Доросенка про Jurkewycza! Я буду бережty jiji як ока в голові, і прyszлу Вам jiji рекомендованоju⁵⁷ почztoju назад.

А propos: де знайти статію Бihла про „Союз”?

Щчо до кныжки Билыньського, то я зачав jiji чытати, але в звязку з несподіваным друком моеї праці в Німецьчынi мушi видкlastы на бик. Мо́зу повернутыся до неї щчоjно в сичні — поskилы Вам ця кныжка теper щче не потрібна? Кныжка дуже интересна, особлы во з „psychologicznoj” тоczky pohladu, бо автор дуже наивно змшзує справжньй марксизм з joho сталінівськоju кыркуратуроju. Але про ce пизнішье, колы встыхну прочытаты саму кныжку.

Щчо до Waszоj праці про Драхоманова, то я зачеркнув собі ті місця, про які хотілибы з Варны дискутуваты, — і як тилы матыму хвытynку вільного часу, про ных напышу. (Буд’те ласкаві, прyszліт’ мені по змоzi Waszu доповід’ з 10 грудня!)

З серdecьным pry wіtom

Wasz

Р. Роздольський

13

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

21. XII. 1966[r.]

Шановний Пане Професор,

щире спасибі за книжечку Доросенка. (Сьогодні прийшла). Це незвичайно цінна річ, і я значну її частину мушу ексцерптувати. Але найдалше до двох тижнів поверну її Вам назад. — Ще раз щиро дякую!

При цій нагоді хочу Вам і Вашій дружині (бо Ви мабуть жонаті?⁵⁸) побажати Веселих Свят і Щасливого Нового Року!

Ваш

Р. Роздольський

14

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

28 лютого 1967[r.]

Високоповажаний Пане Докторе,
Пишу кілька слів, щоб пригадаты Вашій ласкавій пам’яті. Сподіваюся, що Ви пам’ятаете про плановану конференцію УВАН та Вашу доповідь.

Точну дату конференції (перша половина червня) подам Вам згодом.

Не гнівайтесь, що я досі затримав манускрипт Вашої праці про галицьких селянських депутатів. Я був зайнятий іншими речами й до моєї більшої студії про історію Галичини зможу повернутися щойно вліті. Чи дозволите мені до того часу затримати в себе Ваш манускрипт? Буду щиро вдячний. У Вас є три мої книжки: А. Білинський, Д. Дорошенко та відбитка дискусії зі „Славик Рівю”. Чи ці речі Вам ще потрібні?

При цій нагоді пересилаю відбитки двох моїх рецензій, що появилися останнім часом.

З висловами пошани й щирого привіту,
Ваш

[Іван Л.-Рудницький]

15

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

10. III. 1967[г.]

Szanowny Panie Profesor,

persz usioho — ne hniwajtesia, proszu, szczo ja tak dowho mowczaw i ne widyslaw Wam nazad knyzok! Ja dosi buw straszno zaniatvj i ne maw chwylynky wilnoho czasu. Szczo prawda, ja wyslaw wze pered misiacem wydawcewy holownu czastynu rukopysu (620 storinok maszynowoho pysma); ale nad resztoju (190 storinok) ja dosi muczusia i szczojno na druhyj tyzden zmozu jijji widislaty... Pisl a cioho obiciuju sobi dowhvi widpoczvnok. i todi matymu nareszti czas i na czytannia knyzok i na korespondenciju. Prawda, szczo treba budę czy taty korekty, — ale ce wze piw bidy.

Posylaju Wam z podiakuju nazad knyzky. Knyzeczka Doroszenka duze cinna i ja z neji czymalo nawczywsia. Ale Doroszenko daremne boronyt Sojuz Wyzwolennia i Melenewskoho. Bo wystane proczytaty nadrukowanoho nym samym lysta Melenewskoho do Lenina, szczo pobaczyty, jakoho kalibru ludyna buw toj Melenewskij... Jak hlupo win próbuje oszukaty Lenina, szczo mowlaw hroszi, jakymy korystuwawsia Sojuz (hrubi tysiaczi koron i marok!) iszly ne wid Centralnych Derzaw, a ... wid amerykanskych ukrainciwL.

Zwyczajno, ja ne choczju „moralizuwaty”, majuczy na dumci choczby Pilsudskoho, kotryj tez zwiazanyj buw z Centralnymy Derzawamy i tez braw wid nych wsiaku pomicz (takoż hroszewu). Ale jaka riznycia w „kalibri” pomiz Pilsudskym a naszymy Melenewskymy, Doncowymy, Zalizniakamy... Tut pokazujetsia prawdywist pohowirky: si duo faciunt idem, non est idem⁵⁹. Szczo mene lakaje w cilij tij sprawi, ce ne te, szczo Sojuz Wyzwolennia zwiazawsia z uriadamy (z nacionalistycznymi toczky pohladu ce ne buło nijakym złom), ale te, szczo keriwnyky Sojuzu były taki dribnenki lude, a poczasty nawit awanturysty. Ale Wy budete kolys u Widni i matymete⁶⁰ sami zmohu prostudijuwały akty, jaki widnosiatsia do toji sprawi i todi pobaczyte, szczo ne ma czoho wybiluwaty czome, jak robyw Doroszenko; bo komu z toho koryst? Nacionalna ukraińska sprawa i jijji istorija —

powirte meni, kraszca bez Melenewskych, i nam niczoho stydatysia ani Siczowych Strilciw, ani Wyzwolnoji borotby 1918-9 rr.

Ale ja rozpysawsia, chocia ne chotiw powertaty do sprawy, w jakij ne mozu skazaty niczoho nowoho.

Szczo do knyzyki Bilinskoho, to wona robyt jakes dywne wraźinnia. Win swoho rodu „sminowichowець”, podibnyj w dejakij miri do tych, jakych було tak bahato na początku 20-ych rokiw. Ale koly todiszne „sminowichowstwo” було суб’єктивно щчыре і об’єктивно зрозуміле, то сiohodni „sminowichowstwo” змачује на „realnu polityku” і „uhodowstwo”.

Widnosno Waszoji dyskusiji z Bilynskym, to wona duze interesna, chocia wy oba robyte na moju dumku tu pomyłku, szczo berete siohodnisznoj „komunizm” at its face value⁶¹. Zwidsil cilyj riad pomyłok і neporozumin. Ale pro wse te podyskutujemy pry ynszj nahodi, koly w Was bude czas і ochota...

Szczyro Wam diakuju⁶² za obi widbytky! Wy majete bezumowno raciju, koly pyszete w Waszj recenziji knyhy Bilinskoho⁶³, szczo ukraińska sprawa daleko ne beznadijna - ja toji samoji dumky. Procesy na powerchni і procesy w hlybyni, ce dwi rizni reczi, a własne na ti procesy w hlybyni treba rozrachowuwaty.

Z serdecznym prywitom

Wasz

Р. Роздольський

16

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 27 квітня 1967[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Передусім прошу Вашого вибачення за те, що я досі не встиг подякувати Вам за надіслані Вами дані про національний склад населення Галичини в 1783 р. Ці цінні інформації мені придадуться й я Вам зобов’язаний за Вашу ласкаву уважливість.

Головна ціль цього листа — повідомити Вас, що історична конференція УВАН, що про неї ми з Вами давніше домовлялися, призначена на дні 17 і 18 червня. Тому що вже незадовго доведеться друкувати повідомлення, я хотів Вас просити підтвердити Вашу участь у конференції, що на неї я дуже розраховую.

Я Вам раніше писав про пляновану програму конференції. В неї довелось внести деякі зміни й вона виглядає тепер так. Субота, 17 червня: 1. Мирослав Лабунька, „Церковна політика австрійського просвіченого абсолютизму в Галичині”; 2. Роман Роздольський, „Селянські послы в Галичині в австрійському парламенті 1848-49 року”; 3. Іван Лисяк-Рудницький, „Австрійсько-польський компроміс 1867 року та українська політична думка”. Неділя, 18 червня: Леонід Рудницький, „Еволюція світогляду Івана Франка у світлі його перекладацької діяльносте”; 5. Ілля Витанович, тема доповіді досі не устійнена, але вона стосуватиметься економічного стану Галичини на переломі століття;

6. Степан Ріпецький, „Політична думка українського січового стрілецтва”.

При цій нагоді мушу порушити одне „делікатне” питання. Управа УВАН не має засобів, щоб оплатити учасникам конференції кошти подорожі й побуту в Нью-Йорку. Мені надзвичайно прикро, але не бачу іншого виходу: доповідачам доведеться самим оплатити ці видатки. Я можу тільки надіятися, що ця фінансова жертва буде Вам під силу... Крім цього, звичайно, надіюся, що стан Вашого здоров'я поправився настільки, що це зусилля не буде для Вас надмірно виснажливе. Чекатиму „з душевним трепетом” Вашої ласкавої відповіді.

В моєму житті наступить велика зміна. Я дістав запрошення на нову посаду, в Американському університеті в Вашингтоні. Це для мене буде крок вперед: матиму менше годин викладів, курси переважно по моїй спеціальності (історія Росії й Східної Європи), праця на „градуйованому” рівні, ну й, якщо йдеться про мою власну роботу, близькість Конгресової бібліотеки. Переселюся до Вашингтону цього літа.

В мене є ще дві Ваші речі: стаття про східногалицьку земельну громаду та машинопис монографії про селянських депутатів у віденському парламенті 1848-49 року. Постараюся обі речі Вам незабаром повернути.

Користаю з нагоди, щоб переслати Вам відбитку моєї рецензії, що появилася в останньому номері „Слявік Рівю”⁶⁴.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

17

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

30. IV. 1967[г.]

Szanowny Panie Profesor,

persz usioho: gratuluju Wam do Waszoho nowoho stanowyszcz! Prekrasno, szczo Wy budete poblyzu Kongresowoji Biblioteki, i zmozete specjalizuwatysia.

Szczo do planowanej Warny konferencji, to ja — na zal — ne zmozuz pryjchaty. Ricz w tomu, szczo ja z ohladu na mij stan zdrowla ne widwazujusia podorozuwaty sam, — a moja družyna własne w czerwni budę duze zaniata w jiji „offisi” (wona praciuje jak international representative of UAW⁶⁵). Otze, wybaczte, proszu, szczo muszu widmowyty. (Możę buty, szczo wyberusia — z zinkoju — na schid, tobtu w Waszi okolyci, w lypni, i szczo perejizdom mihby Was osobysto widwidaty - jak szczo w Was buwby czas).

Diakuju Wam za — duze interesnu — recenziju wydannia nimeckych prac Iw[ana] Franka! Ale jakim czynom Bielinskvi i Czemyzewskij buty „Bolsheviks before Marx”⁶⁶ i czomu Wy zwete jich rewolucijnymy demokratamy „nihilistvcznoho typu”? Nijak ne zrozumiju... Szczu radianski autory breszut i perekruczujut jak wlize, ce widoma ricz; ale hodi robyty z Franka eksponenta „ukrainskoho demokratycznoho nacionalizmu”, bo ce tez ne prawylno. Frankowe widnoszennia i do nacionalizmu i do socializmu (marksizmu) kudy skladnijsze i na moju dumku

wymahaje hlybszozji analizy.

Ne hniwajtesia, proszu, za ciu „krytyku”, ale wze czytajuczy Waszu polemiku z Bilynskym ja pomityw, szczo w Was je jakes, meni nezrozumile, pohirdlywe czy lehkowazne widnoszennia do socializmu, a specialno do marksizmu. Ale: czy Wy taki pewni, szczo majete w ciomu punkti raciju? (Meni, oczewydno, chodyt' ne pro politycznu, a pro intellektualnu ocinku marksizmu, a ce znowuz duze j duze skladna problema, jakoji nijakymy szablonamy ne možna ochopyty).

Szczob rozweselyty Was, doluczaju czotyry wytynky z⁶⁷ londonskoho „Times Literary Supplement”, z prozboju meni jich powemuty. Jak baczyte, ja maw tam „perepalku”⁶⁸ z panom Zemanom (jakoho nazwyszczе Wam može widome). Win (nibyto) „specialist” wid istoriji bolszewyzmu, i ja musiw daty jomu po łapach za falszuwannia uriadowvch aktiw... A skilky takich Zemaniw chodyt po switi siohodni!

Nu, na ciomu kinczaju, z szczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

P. S. Zabuw zhadaty, szczo w mene je na rukach duze choroszyj pereklad Kuliszewoho „Narodnoho Malachija” na nimecku mowu. Bože mij, kolyb možna було ciu ricz wydaty!

18

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 11 травня 1967[р.]

Високо достойний Пане Докторе,

Звістка про те, що Ви не зможете взяти участь в історичній конференції УВАН була для мене прикрим розчаруванням. Я дуже розраховував саме на Вашу доповідь! Але розумію, що на це нема ради. Щиро бажаю Вам скріплення здоров'я та Ваших фізичних сил.

Радію з того, що Ви плянуєте побувати в липні на Сході. Мені дуже залежало б на тому, щоб особисто познайомитися з Вами й Вашою Дружиною й я приїхав би на побачення до Нью-Йорку. Коли б Ви побували в наших сторонах трохи довше, я постарався б познайомити Вас з деякими моїми товаришами й приятелями, українськими науковцями середнього покоління, які сьогодні переважно зв'язані з різними американськими університетами й коледжами. Ви побачили б, що серед нашої громади є цікаві й інтелігентні люди, а не тільки „селепки”, мішухи й реакціонери.

При цій нагоді хочу порушити одне питання, що вже давно приходило мені на думку. Чи були б Ви зацікавлені в тому, щоб увійти в формальні відносини з Українською Вільною Академією Наук у США? Можливо, що такий зв'язок з гуртом українсько-американських наукових працівників міг би Вам давати певне моральне задоволення. Якщо так, — то пришліть, будь ласка, коротке „куррікулум”⁶⁹ і список Ваших праць. Справа, очевидно, не

залежить від мене, — про ці речі рішає „конференція дійсних членів”, а я не є д[ійсний] чл[ен] УВАН, — але я постарався б її допильнувати.

Повертаю з подякою вирізки. Я, до речі, запрономерував⁷⁰ „Тайме Літерері Саплемент” від 1 січня ц[ього]р[оку]. Щодо самої справи, що була предметом Вашої дискусії з Земаном, я не можу мати власної opinii. З цього листування довідався я, що в Вашому житті був такий час, коли Ви були штатним співробітником Інституту Маркса — Енгельса. У зв'язку з цим приходиться мені одна думка; прошу вибачити, якщо осмілюся сказати слово про речі, які мене не стосуються: Чи думали Ви колись про те, щоб списати свої спогади? Гадаю, що Ваша інтелектуальна й громадська автобіографія являла б собою історичний документ небуденної ваги; зокрема Ви могли б кинути світло на деякі маловідомі та в науковій літературі досі не виявлені аспекти розвитку української політичної думки міжвоєнної епохи. Чи не відчуваєте самі бажання зафіксувати Ваш унікальний життєвий досвід?

На маргінесі моєї рецензії зі „Слявік Рівю”: Головний редактор книги⁷¹, Едуард Вінтер, мій колишній професор із Німецького Кардового університету в Празі в 1943-45 рр., що в нього я писав мою дисертацію про Драгоманова. Я знов побачив Вінтера в 1963 р. в Зальцбурзі. Він просив мене зрецензувати книгу про Франка. Я це зробив тільки тепер, але, якщо йдеться про зміст рецензії, я мусів, очевидно, сказати те, що відповідало моїм переконанням. У Вінтера складна біографія. Він судетський німець, колишній католицький священник. Його конфлікт з католицькою церквою зробив його „персона грата”⁷² насамперед для гітлерівського режиму, а згодом для комуністів. Він визначний історик і блискучий професор, але при цьому політичний опортуніст.

Я свідомо писав рецензію так, що коли її читатимуть у Києві, вона декого „вколола”. Забріханість та звичка мислити згідно з певними офіційними формулами й штампами стали для багатьох, якщо не більшою, підрадянських науковців і інтелектуалістів другою натурою. Наші земляки, — як елемент більш заляканий і провінційний, — в цьому відношенні виглядають навіть гірше, ніж москвичі; провідні російські вчені тримаються гідніше й незалежніше. Щоб пробитися через цю грубу шкуру духовного лакейства, можна собі в дискусіях інколи дозволити на гострий тон, — як довго ми самі залишаємося в межах правди. Думаю, що я в статті не сказав нічого такого, що не є згідне з правдою. Зокрема, я вважаю генетичний зв'язок більшовизму з традиціями російського революційного „нігілізму” за безперечний історичний факт і я, признаюся, навіть здивований, що Ви цей зв'язок ставите під сумнів.

Признаюся теж, що мені просто ніяково дискутувати з Вами на тему марксизму. Це почуття аналогічне до того, як ніяково дискутувати з віруючою людиною на тему догматів її релігії; досвід учить, що такі розмови не доводять ні до чого й тільки залишають несмак по обох сторонах. Якщо підходити до справи в особистій і психологічній площині, то можна відчувати симпатію й пошану для людини, яка не хоче „мінати вік” і яка, не зважаючи на все, прагне зберегти вірність ідеалам своєї молодости. Але це, очевидно, нічого не міняє в тому, коли питається про об'єктивну вартість цих ідеалів чи догматів. Я не хочу заперечувати, що в теоретичних конструкціях Маркса

та його послідовників є елементи, що є інтелектуально цікаві, та що мають певну пізнавальну вартість; але в них теж незвичайно багато проблематичного, а то й явно помилкового. Однак, коли говоримо про марксизм не як про групу філософських, соціологічних і економічних гіпотез, але як про певну суцільну систему мислення, як про „ідеологію” — зустрічаємося з фактом комуністичного режиму в СРСР та інших державах. Яке відношення між теорією марксизму та практикою Сталіна, Хрущова, Мао, Тіа, Ульбріхта і т. д.? Думаю, що це є питання, що на нього мусіли б у першу чергу відповісти чесні марксистки. Ви вже раніше в Ваших листах кілька разів натякали на те, що, мовляв, не можна робити марксизм відповідальним за злочинну практику Сталіна. Але я погоджуюся з думкою, що її висвітлила Світлана Сталіна у недавньому інтерв'ю, яке Ви певно читали: не можна цілої відповідальності скидати на одну людину, бо ця відповідальність паде на систему. Фундаментальні прикмети радянської системи не були створені Сталіном, але Леніном. Тут приходимо до ключового пункту. Я звернув увагу на те, що Ви відмежовуєтеся від практики сталінізму, але мовчите про Леніна та його діло. А тим часом творцем радянського тоталітаризму був саме Ленін, хоч потенціальні можливості цього тоталітаризму розвинув повністю щойно Сталін. Маю на думці такі речі, як скасування елементарних громадянських вольностей, монопартійність, створення апарату терору, крайній цинізм і макіявелізм політичних метод (що, до речі, яскраво виявлялося в політиці Леніна в відношенні до України). Але підімо ще один крок далі. Мені думається, що вже в самому Марксі та його доктрині були елементи тоталітаризму, що їх потім переняв Ленін, сполучивши їх зі специфічними традиціями російського державного деспотизму та революційного „нігілізму”. Маю на увазі Марксову нетолерантність, ароґантність, догматизм, злобу й ненависництво, культ „революції” й насильства, його погорду до „буржуазного” парламентаризму. Я питаюся; чи було варто, як це робив Маркс, во ім'я міту майбутнього „раю на землі”, викидати за борт ті недосконалі, але реальні, вольності, що їх створили цивілізовані європейські народи та що з них користав сам Маркс, живучи під опікунчим крилом ліберальної Англії? — Але боюся, що я надмірно розписався. Пора кінчати.

З висловами пошани й щирого привіту,

[Іван Л.-Рудницький]

19

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

17. V. 1967[г.]

Szanowny Panie Profesor,

spasybi za lysta. W mizczasi moji plany osnowno zminylisia: mynułoho ponedilka ja oderżaw wid Goethe-Universität w zach[idnij] Nimeczczyni zaproszennia, wziaty uczast' w „colloquium” p[id] z[aholowkom] „Kritik der politischen Ökonomie heute, Hundert Jahre KAPITAL”⁷³, jake widbudet'sja 14.-16. IX. w Frankfurti. Ja maju

howoryty (porucz z francużkym filozofom Althusserom) pro „exegezu” „Kapitału”, 14. IX. Zwyczajno, ce dla mene welyka poczest', i poskilky mij likar, dozwołyť, ja poleczu (razom z mojejy družynoju) do Frankfurta w druhomu tyžni weresnia. Po dorozy perenoczujemo w Nowomu Yorku, i ja duże buw by radyj, kolyb my mohły abo pry poleti tudy abo z poworotom z Warny pobaczytysia! Ale czy ce možlywe?

(Ne znaju, czy Wam widome nazwyszczе zhadanoho profesora Louis-a Althussera. Joho blyskuczki knyhy: POUR MARX i LIRE LE CAPITAL⁷⁴ obhoworeni buly obszyrno w londonskomu „Times Literary Supplement”, z 15. XII. 1966). W konferenciji krim nioho wizmut' uczast' profesory Adorno, Marcuse i widomyj pyśmennyk Deutscher. Cikawe te, szczo w konferenciji wizmut' uczast' takoż protestantśki swiaszczennvky: odyń z nych, prof[esor] Fetscher pry sław meni zaproszennia... (20-30 rokiw tomu taka ricz bulab ne do podumannia...)

Szczо do mojih ewentualnych spomyniw: wony bulyb necikawi, bo ja wse moje žyttia buw „archiwnym Chrobakom”, teoretykom. Ałe może kolys' i napyszu desczo — poskilky budę czas i poskilky dozwołyť zdorowla.

Szczо do UWA, to ja duże sumniwajusia, czy wony schotilyb maty mene (z mojejy „marksiwśkoju” markoju) za człеna. Zresztoju — jaku koryst' wony b z mene mały, — teper, koły ja polu-inwalid, i tak by mowyty ždu na smert'?

Prof[esora] Wintera ja znaju z Widnia, z 1947 r. Win todi straszno chotiw „zaczepytysia” w Austriji, ale tamoszni troglodyty ne mohły daruwaty jomu toho, szczo win jak katolyc'kyj swiaszczennyk ożenywsia! Otże jomu ne załyśałosia niczoho, jak emigruwaty do schidnoji Nimeczczyńy i pity na służbu Ulbrichtowy...

Ce pokyszczо wse. Z szczyrym prywitom

Wasz

P. Роздольський⁷⁵

20

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філядельфія, 4 червня 1967[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Перепрошую, що на Вашого листа від 17 травня відповідаю з запізненням. Останні тижні перейшли в мене під знаком семестральних іспитів. Це, нарешті, за мною. Рівночасно замкнувся один розділ у моєму житті: десятилітня служба в ЛяСалль Коледж.

Гратулюю Вам з нагоди запрошення до участі в конференції, присвяченій сторіччю „Капіталу” Маркса. Це запрошення для Вас дійсно почесне, бо учасники конференції це сметанка марксистських мислителів західнього світу.

— Я свого часу читав блискучу книгу Маркузе про Гегеля. — Я, звичайно, знайомий з працями Дойчера, але признаюся, що вони „йдуть мені на нерви”. Хоч Дойчер ніби відмежовується від „ексцесів” Сталіна, але його писання це по суті апологія тиранії, яку він виправдує „історичною konieczністю”.

— Книги Альтуссера мені, на жаль, не доводилося зустрічати. — У всякому разі бажаю Вам успішного виступу на конференції.

Щодо зустрічі в Нью-Йорку, яку Ви люб'язно пропонуєте. Мені дуже залежить на тому, щоб познайомитися з Вами й Вашою Дружиною. Але зустріч у вересні буде для мене технічно дещо трудніша, ніж у липні, як Ви пропонували раніше. Діло в тому, що тоді я вже буду в Вашингтоні, себто даліше від Нью-Йорку, ніж тепер, і саме тоді в мене починатиметься шкільний рік. Всетаки зроблю зусилля, щоб приїхати. Проте приходиться мені на думку, що може було б доцільно, щоб ми зустрілися не напередодні Вашого візиту до Європи, але підчас Вашої поворотної дороги. Я не знаю, чи Ви маєте нахил до „Лямпенфібер”⁷⁶, але в кожному разі франкфуртська конференція тоді вже була б за Вами й Ви мали б свобідну голову. Було б добре, коли б Ви могли запланувати Ваш час так, щоб залишитися в Нью-Йорку бодай два-три дні, цілий вікенд. Це дало б мені змогу не тільки добре з Вами поговорити, але й познайомити Вас, — коли б Ви собі цього бажали, — з кількома цікавими людьми з кола моїх приятелів. Крім цього, можна б зааранжувати Вашу доповідь в УВАН. Я, очевидно, не хочу Вас обтяжувати та рахуюся з Вашим здоров'ям. Проте мені здається, що було б дуже добре, щоб Ви раз виступили на нашому науковому форумі. Щодо теми Вашої евентуальної доповіді, то залишаю це Вам; Ви могли б говорити або [про] галицьких селян в австрійському Райхстагу 1848-49 року, або поділитися Вашими враженнями з франкфуртської конференції, або говорити на будьяку іншу тему, яка б Вам підходила. — Що Ви думаєте про це?

Ще раз дозволяю собі повернутися до справи Вашого членства в УВАН. Я сам не бачу в цьому ніякої практичної користі для Вас, чи для установи, але я підходжу до цього питання трохи інакше. Я добачав би в цьому певне „символічне” значення. Я завжди вважав, що в культурному процесі одного народу повинно бути місце для людей різних переконань та що саме в науковій площині можуть і мусять контактуватися люди, що перебувають у різних ідейних таборах. Я зовсім щиро переконаний у тому, що Ви один з найвизначніших українських істориків нашого часу й це свідоцтво нашої мізерії, що для такої людини, як Ви, немає місця в українській громаді ані в УРСР, ані на еміграції⁷⁷. Отже йдеться про виправлення — бодай символічне, — несправедливості, що відповідальність за неї спочиває в якійсь мірі теж на мені.

У Франкфурті в мене є пара добрих знайомих, Олекса й Галя Горбачі. Коли б Ви їм заздалегідь написали кілька слів, покликавшись на мене, вони могли б бути на місце⁷⁷ помічні Вам і Вашій Пані. Д[окто]р Горбач є професором славістики на Франкфуртському університеті, а його жінка (теж доктор слов'янської філології) працює як літературна перекладачка й випустила кілька книг перекладів з української на німецьку (м[іж] ін[шим], том новель Коцюбинського в відомому швейцарському видавництві світової класики „Манессе Ферля”). Можливо, що пані Горбач зуміла б Вам порадити у справі видання німецького перекладу „Патетичної сонати” Куліша.

Я знаю про неfortunні пригоди проф[есора] Вінтера з австрійськими клерикалами в повоєнних роках. Я тоді (1947) вже був у Швейцарії, але мені пощастило відновити листовний контакт з Вінтером, який перебував у Відні. Він і написав мені тоді про те, що католицькі кола заблюкували його

призначення на катедру східноєвропейської історії на Віденському університеті. Потім він замовк, а за якийсь час я довідався, що він вирінував на східноберлінському горизонті. Жінка Вінтера родом з Тиролю й вона досі має у своєму рідному селі, недалеко від Іннсбрука, гарну хату, де Вінтери приїздять на літо. Після Кирило-Методіївського слов'янського історичного конгресу в Зальцбурзі 1963 року, де я вперше зустрів Вінтера після багатьох років, він запросив мене до своєї хати й я провів з Вінтерами два дні, маючи перед очима маєстатичну панораму Альп. Вінтер багато оповідав мені про своє життя, головню від 1945 року та описував відносини у східнонімецькому науковому світі. Я тоді зрозумів, що головною внутрішньою пружиною життя Вінтера є його конфлікт з католицькою церквою, що є для нього незагоєною душевною раною, чи пак психологічним „комплексом”. Я маю супроти Вінтера довг вдячності, як до мого колишнього професора, й він особисто був мені завжди симпатичний. Інша річ, що його наукові праці берлінського періоду не приносять йому чести.

Мене чекає „гаряче” літо. За два тижні історична конференція УВАН, а я ще не встиг підготувати свого виступу. Потім мушу на гвалт закінчувати одну наукову статтю англійською мовою. Маю теж кілька інших дрібніших наукових зобов'язань. Основна праця на це літо: опрацьовування матеріалів для збірника моїх українських есеїв і статей, що їх збирається видати видавництво „Пролог”; більшість матеріалів готова, але хочу ще дещо доповнити. А в побутовій площині чекає мене переселення до Вашингтону. В липні поїду шукати там за квартирою. Це буде зв'язане з великими видатками й клопотами.

Щиро Вас здоровлю,

[Іван Л.-Рудницький]

8. VI. 1967[г.]

Szanowny Panie Profesor,

szczyro dziakuję Wam za Waszoho myłoho lysta, ale meni nawit' na dumku ne przychodyło nikoly, szczo chtonebud' buw suproty mene „nesprawedlywym”. Koly stalinisty mene ne dolublujut', to ce w poriadku, — i tak samo w poriadku, koly mene ne dolublujut' ukrajinski nacionalisty: Vous avez voulu, George Dandin!⁷⁸ (Koly obibrawsia hrybom, to j liz' u borszcz, jak każe nasza posłowycia).

Szczo do Deutschera, to win dijsno jde czasom zadaleko i może nawit' sam ne pomiczaje, szczo robyt'sia apologetom „wlast' imuszczych”. Ale jakyj blyskuszyj i talanowytyj pysmennyk! W poriwanniu z nym wsi inszi „kremlinology” ne warta „peczenoji cybuli” (jak howoryw kolys', poskilky przyhaduju sobi, Fed'kowycz).

Widnosno mojeji pojizdki do Frankfurtu, to po wsij prawdopodobnosti my z žinkoju budemo w Nowim Yorku 9 i 10. IX., a potim — pry perejizdi nazad — 23 i 24. IX. Ja buw by duze radyj, kolyb my mohly w toj czas zustrinutysia, ale zdaju sobi sprawu z toho, szczo taka zustricz dla Was, z ohladu na widstan' i na Wasze uniwersytetske

zaniattia, trudna do zdijsnennia. Niczoho, — może kolys' jakaś' ynsza nahoda znajdet'sia, — a zresztomu my dali budemo lystuwatysia.

Szcze raz diakuju Wam za Waszi myli słowa
z serdecznym prywitom

Р. Роздольський

22

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

5. X. 1967[г.]

Welmy Szanownyj Pane Profesor,

szczyro diakuju Wam za Waszu wakacijnu lystiwku. — Na zał, ja buw znowu duze choryj (tym razem moja sytuacja była touch and go⁷⁹), ale likari znowu mene wratuwały, — chocia ja vse szcze slabyj jak mucha... (Wczora powemuwsia zi szpitalu).

Doluczuju widbytku z Frankfurter Allgemeine Zeitung⁸⁰. — Muszu Wam przyznatysia, szczo ja trochy hordyj z cioho, szczo jak ukrainec wyby wsią na tomu kongresi na persze misce.

Z sczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

ПРИМІТКИ

¹ Див.: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. Київ, 1994. Т. 1. С. 413-450, 518-519.*

² У Ля Салль коледжі І. Лисяк-Рудницький працював з лютого 1956 р. по літо 1967 р.

³ І. Лисяк-Рудницький має на увазі збірник під заголовком: Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Comission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov / Ed. by Ivan L. Rudnytsky (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. 1952. Vol. II. № 1(3). Spring, 1, 225 p.).

⁴ Цей намір ніколи не був зреалізований. Згідно із задумом Івана Лисяка-Рудницького, ця стаття мала стати ядром більшої праці про історію західноукраїнських земель під пануванням Австрії у 1772-1918 рр. Сюди ж мали ввійти готовий дисертаційний текст про історію Закарпаття та дописані розділи про Буковину та воєнні події 1914-1918 рр.

⁵ Невідома земля (лат.).

⁶ І так далі, і так далі (лат.).

⁷ Див. посилання 9 з передмови до цих листів.

⁸ Ця праця видана посмертно у 1976 р. Див.: *Rozdolskyj R. Die Bauemabgeordnetnen im konstituierenden österreichischen Reichstag, 1848-1849. Wien, 1976.*

⁹ Мова йде про статтю: *Rozdolsky R. A Revolutionary Parable on the Equality of Man // Archiv für Sozialgeschichte. Hannover, 1963. Vol. 3. P. 291-293.*

¹⁰ Йдеться про статтю: *Rozdolski R. Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r. // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1962. T. 53. Z. 1. S. 119-127.*

¹¹ І. Лисяк-Рудницький систематично брав участь у роботі УВАН — протягом усього проживання у США (1951-1971), зокрема, був секретарем її комісії для дослідження пореволюційної України.

¹² Історія ідей (англ.).

¹³ Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Довкола Міжнародного історичного конгресу в Відні // Сучасність. 1966. № 3. С. 75-91; *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 2. С. 419-435.

¹⁴ *Rudnytsky I.L.* The Role of the Ukraine in Modern History // *Slavic Review*. 1963. Vol. XXII. № 2. June. P. 199-216. Також: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 145-171.

¹⁵ Йдеться про перехід Мирослава Січинського на прокомуністичні і прорадянські позиції.

¹⁶ Провідними членами (англ.).

¹⁷ Інакше (лат.).

¹⁸ Мова йде про статтю „Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r.” (див. примітку 11) та статтю: *Rozdolski R.* „Spowiedź” Goslara/Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1962. Vol. 59. № 4. S. 932-940.

¹⁹ В оригіналі помилково: 1953.

²⁰ Небажана персона (лат.).

²¹ Мають свою долю книжки (лат.).

²² В оригіналі помилково: fog.

²³ В оригіналі помилково: dozwoło.

²⁴ Див. посилання 11 у передмові до цих листів.

²⁵ Польський історик, фахівець з новітньої історії Польщі.

²⁶ Листування з Кшиштофом Дуніним-Вонсовічем зберігається в архіві І. Лисяка-Рудницького.

²⁷ Маються на увазі видавництво „Пролог” та збірка, що появилася у 1973 р. під назвою „Між історією й політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки”.

²⁸ Стаття залишилася неопублікованою; декілька її варіантів зберігається в архіві І. Лисяка-Рудницького (box 15, file 352). Її було використано при підготовці посмертної публікації статті з тим самим заголовком Див.: *Rudnytsky I.L.* Essays in Modern Ukrainian History / Ed. by P. L. Rudnytsky. Edmonton, 1987. P. 353-373; *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 451-470.

²⁹ Йдеться про статтю „Україна між Сходом і Заходом”. Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 1-9.

³⁰ „Українське селянство ніколи не знало системи „земельно-передільної общини”, і воно, безперечно, було більш індивідуалістично настроєне, аніж російські „мужики” (англ.). Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 149.

³¹ Цей фрагмент листа І. Лисяк-Рудницький використав як примітку до пізнішої публікації своєї статті. Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 168 (прим. 8).

³² *Rozdlosky R.* Die Ostgalizische Dorfgemeinschaft und ihre Auflösung // *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. Wiesbaden, 1954. Bd. 41. Heft 2. S. 97-143.

³³ *Роздольський Р.* Ще про еміграцію і про українську справу // *Оборона* (Ньюарк). 1955. 5 листопада. Підпис: Новий емігрант.

³⁴ Необхідною умовою (лат.).

³⁵ Маються на увазі коментарі професорів Артура Адамса, Джона Решетаря та Омеляна Прицака до статті І. Лисяка-Рудницького „Роля України в новітній історії”, які разом з нею були надруковані в одному номері журналу „Slavic Review” (P. 217-255).

³⁶ Хитромудрий ПІ...НЮК (нім.).

³⁷ Йдеться про книгу: *Reshetar John Jr.* The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism. Princeton, N.J., 1952 (Передрук її здійснено у 1972 р.).

³⁸ В оригіналі помилково: феремент.

³⁹ Nowy Perejaslaw // Kultura (Paryż). 1956. №6 (104). S. 85-93; №7-8. S. 138-148. Передрук, у кн.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 2. С. 285-305.

⁴⁰ Вільний від оцінки (нім.).

⁴¹ Так в оригіналі.

⁴² Мова йде про Мирослава Лабуньку (див. наступні листи).

⁴³ Щодо „буржуазної Центральної Ради” (лат., нім.).

⁴⁴ Буржуазну (нім.).

⁴⁵ Дрібнобуржуазну Центральну Раду (нім.).

⁴⁶ Мимовільна помилка, описка (лат.).

⁴⁷ Див. посилання 10 у передмові до цих листів.

⁴⁸ В оригіналі помилково: znajedet'sia.

⁴⁹ В оригіналі помилково: методологічного.

⁵⁰ *Rozdolskyj P.* Невільники і смертники в двох таборах. Спомин про Освенцім і Біркенау // Оборона (Ньюарк). 1956. № 7. Січень. С. 9-10. Підпис: Очевидець. Передрук: Діялог (Торонто). 1984. Ч. 10. С. 84-88.

⁵¹ Так в оригіналі.

⁵² *Bihl W.* Österreich-Ungarn und der 'Bund zur Befreiung der Ukraine' // Österreich und Europa: Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz, 1965. S. 505-526; Die Tätigkeit des ukrainischen Revolutionärs Mykola Zalizniak in Österreich-Ungarn // Jahrbuch für Geschichte Osteuropas. Neue Folge. Bd. 13. 1965. S. 226-230.

⁵³ Стаття про В. Липинського виходила друком тричі (*Лисяк-Рудницький І.* Вячеслав Липинський: історик, політичний діяч і мислитель. 5. IV. 1882 — 14. VI. 1931 // Сучасність. 1961. № 6. С. 74-90; *Його ж.* Вячеслав Липинський — історик, політичний діяч і мислитель // Державницьким шляхом. 1963. Червень. С. 3, 7; *Його ж.* Липинський Вячеслав // Енциклопедія Українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк, 1962. С. 1292-1293; передрукована у кн.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 2. С. 131-148). Із тексту листа незрозуміло, копія власне якої публікації була вислана Р. Роздольському.

⁵⁴ *Білінський А.* Світ і ми. Аналіза української політики на тлі конфлікту вільної демократії з комунізмом. Мюнхен; Чикаго: Накладом В-ва „Орлик”, 1963. На с. 266-292 цієї книжки вміщено „Моє листування з д-ром І. Лисяком-Рудницьким”.

⁵⁵ Інститут східного права (нім.).

⁵⁶ *Rozdolskyj R.* Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital' (Der Rohentwurf des 'Kapital' 1857-1858). Frankfurt, 1968.

⁵⁷ В оригіналі помилково: rekomandowanoju.

⁵⁸ І. Лисяк-Рудницький розлучився зі своєю першою дружиною Мері Джоан Бентон у 1964 р., а в 1966 р. вони офіційно розірвали шлюб. Улітку 1968 р. він одружився вдруге, з Олександрою Черненко.

⁵⁹ Якщо двоє роблять одне й те саме, не є це те саме (лат.).

⁶⁰ В оригіналі помилково: marymete.

⁶¹ За його зовнішнім виглядом (англ.).

⁶² В оригіналі помилково: diakuja.

⁶³ Див.: Soviet Studies. 1967. Vol. XVIII. № 3. January. P. 380-383.

⁶⁴ *Rudnytsky I.L.* A Publication of the German Writings of Ivan Franko // Slavic Review. 1967. Vol. XXVI. № 1. March. P. 141-147. Передруковано у кн.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 405-412.

⁶⁵ Міжнародний представник Спілки міжнародних автомобілебудівників (Union of American Autoworkers).

⁶⁶ Більшовиками перед Марксом (англ.).

⁶⁷ В оригіналі помилково: w.

⁶⁸ *Rozdolsky R.* The February Regime // Times Literary Supplement. 1966.20 October. P. 966; 10 November. P. 1023.

⁶⁹ Наукова біографія, написана у вигляді анкети (лат.).

⁷⁰ В оригіналі помилково: запроменурував.

⁷¹ Мається на увазі упорядкована Е. Вінтером та П. Кірхнером збірка німецькомовних публіцистичних праць та листів Івана Франка (*Iwan Franko. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten. 1882-1915/* Hrg. von E. Winter und P. Kirchner. Berlin, 1963), на яку І. Лисяк-Рудницький написав рецензію.

⁷² Бажаною особою (лат.).

⁷³ „Критика політичної економіки сьогодні, сто років „Капіталу”” (нім.).

⁷⁴ „За Маркса” і „Читаючи „Капіталу”” (фр.).

⁷⁵ Власноручний підпис.

⁷⁶ Хвилювання перед виходом на сцену, трема (нім.).

⁷⁷ Так в оригіналі.

⁷⁸ Ви цього хотіли, Жорж Дантен! (фр.).

⁷⁹ Дуже небезпечна ситуація, що може мати катастрофічні наслідки; дослівно: торкнись і йди (англ.).

⁸⁰ Мається на увазі відбитка зі статті в „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, у якій ішла мова про колоквиум у Франкфурті та успішний виступ на ньому Р. Роздольського. Див.: *Paterson M.* Drei Tage mit Karl Marx. Ein Kolloquium zum 100. Jahrestag des Erscheinens des „Kapital” // Frankfurter Allgemeine Zeitung. 1967. 27 September. S. 22.